

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Τὸ *ἱερὸ Κοράνιο*. Σελ. 951. Ἐντὸς καλαισθητικοῦ κύκλου ἑλληνιστῶν καὶ ἀραβιστῶν: «Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ τυπώθηκε Ἄραβικά καὶ Ἑλληνικά τοῦτο τὸ ἱερὸ Κοράνιο, μὲ τὴ πρωτοβουλία καὶ δαπάναις τοῦ κ. Ἰωάννου Σ. Λάτση ἀφιερώνεται στὴ φιλικὰ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἀθήνα χρόνος Ἐγείρας 1398, χρόνος χριστιανικὸς 1978.

1. Τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖται εἰς 109 βιβλία, ἕκαστον δὲ βιβλίον ὑποδιαιρεῖται εἰς ἀνισομερῆ κεφάλαια, κατὰ τὴν ἐξῆς σειρὰν: Βιβλ. 1) = 285 κεφ., 2) 200, 3) 176, 4) 123, 5) 165, 6) 206, 7) 75, 8) 129, 9) 109, 10) 123, 11) 111, 12) 43, 13) 52, 14) 99, 15) 128, 16) 111, 17) 110, 18) 98, 19) 135, 20) 112, 21) 78, 22) 118, 23) 64, 24) 77, 25) 227, 26) 93, 27) 88, 28) 69, 29) 60, 30) 34, 31) 30, 32) 72, 33) 54, 34) 45, 35) 83, 36) 182, 37) 88, 38) 75, 39) 85, 40) 54, 41) 53, 42) 89, 43) 59, 44) 37, 45) 35, 46) 38, 47) 29, 48) 18, 49) 45, 50) 60, 51) 49, 52) 62, 53) 55, 54) 78, 55) 96, 56) 29, 57) 22, 58) 24, 59) 13, 60) 14, 61) 11, 62) 11, 63) 18, 64) 12, 65) 12, 66) 30, 67) 52, 68) 52, 69) 44, 70) 28, 71) 28, 72) 20, 73) 56, 74) 40, 75) 31, 76) 50, 77) 40, 78) 46, 79) 42, 80) 29, 81) 19, 82) 36, 83) 25, 84) 22, 85) 17, 86) 19, 87) 26, 88) 30, 89) 20, 90) 15, 91) 11, 92) 19, 93) 8, 94) 8, 95) 11, 96) 11, 97) 8, 98) 3, 99) 9, 100) 5, 101) 4, 102) 7, 103) 3, 104) 6, 105) 3, 106) 5, 107) 4, 108) 5, καὶ 109) 6. — Ὁφείλω νὰ σημειώσω ὅτι τὸ ἔργον ἀναγινώσκεται κατὰ τὴν ἀραβικὴν καὶ ἑβραϊκὴν ἢ σημιτικὴν συνήθειαν ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, κατ' ἀντίστροφον δηλ. φορὰν πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ ἀνάγνωσιν τῶν σελίδων καὶ τῶν στίχων. — Πλὴν τοῦ Προλόγου τοῦ ἐκδότου παρατίθενται ἐν ἀρχῇ κατὰ τὴν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ ἀνάγνωσιν «Ἐ ὑ ρ ε τ ῆ ρ ι ο ν π ε ρ ι ε χ ο μ ἔ ν ω ν» κατὰ στάδια μὲ τὴν ἑλληνικὴν ὀνομασίαν ἑκάστου τίτλου καὶ μὲ τὴν ἀρίθμησιν τῆς σελίδος. — Ἀκολουθεῖ ἡ δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν ὀνομασία καὶ ἀρίθμησις τῶν ἀριθμῶν.

2. Πρὸς κατατοπισμὸν τοῦ ἀναγνώστου παραθέτομεν τὸ «Ἐὑρετήριον τῶν περιεχομένων» μετὰ τῆς σελίδος, τῆς σημειουμένης παραπλεύρως ἑκάστου τίτλου.

Στάδιο	Ὀνομασία	Σελίδα	Στάδιο	Ὀνομασία	Σελίδα
1ο	Τὸ Ἐναρκτήριο.	6	16ο	ἡ Μέλισσα.	371
2ο	ἡ Ἀγελάδα.	7	17ο	τὰ Παιδιὰ τοῦ Ἰσραὴλ.	390
3ο	ἡ Οἰκογένεια Ἰμράν.	71	18ο	ἡ Σπηλιὰ.	408
4ο	οἱ Γυναῖκες.	107	19ο	ἡ Μαριάμ.	425
5ο	τὸ Τραπέζι.	144	20ο	τὰ (συμβολικὰ) γράμματα Τ.Χ.	437
6ο	τὰ Ζωντανὰ (τὰ κοπάδια).	172	21ο	οἱ Προφήτες.	453
7ο	τὰ Ὑψη.	206	22ο	τὸ Προσκύνημα—Χατζιλίκι.	467
8ο	τὰ Λάφυρα (τοῦ πολέμου).	244	23ο	οἱ Πιστοί.	481
9ο	ἡ Μετάνοια — ἡ Ἀπαλλαγὴ.	258	24ο	τὸ Φῶς.	495
10ο	ὁ Ἰωνάς.	285	25ο	τὸ Κριτήριο.	509
11ο	ὁ προφήτης Χούντ.	304	26ο	οἱ Ποιητές.	520
12ο	ὁ Ἰωσήφ.	324	27ο	τὰ Μερμήγκια.	540
13ο	ἡ Βροντὴ.	343	28ο	ἡ Ἀφροδίτη — τὰ Διηγῆματα.	554
14ο	ὁ Ἀβραάμ.	352			
15ο	ἡ Βραχώδης Περιοχὴ.	361			

Στάδιο	—	Ὄνομασία	—	Σελίδα	Στάδιο	—	Ὄνομασία	—	Σελίδα
29ο	ἡ	Ἀράχνη.		570	68ο	ἡ	Γραφίδα (ἡ Πέννα).		851
30ο	οἱ	Ρωμιοί.		581	69ο	τὸ	Ἀναπόφευκτο.		856
31ο		Λουκιᾶν (ὁ Σοφός).		591	70ο	οἱ	Σκάλες τῆς Ἀνόδου.		861
32ο	ἡ	Λατρεία.		597	71ο	ὁ	Νῶε.		865
33ο	οἱ	Συνασπισμοὶ — τὰ Κόμματα.		602	72ο	τὰ	Πνεύματα.		868
34ο	Σαβὰ-ἡ	Πόλη τῆς γενιᾶς τῶν Σαβαίων.		617	73ο	ὁ	Τυλιγμένος μετ' Ἐνδυμα (Προσευχῆς).		872
35ο	ὁ	Πρωτοεργὸς τῆς Δημιουργίας-οἱ ἄγγελοι		627	74ο	ὁ	Σκεπασμένος (μετ' Μανδύα).		875
36ο	Γιασὰ	- οἱ δύο συντεταμημένες λέξεις.		636	75ο	ἡ	Ἀνάστασις.		880
37ο	οἱ	Διαβαθμισμένοι.		646	76ο	ὁ	Χρόνος - ὁ ἄνθρωπος.		883
38ο	Σσάντ-γράμμα	συντεταμημένη λέξης.		661	77ο	Αὐτοὶ	ποῦ ἔχουν Σταλῆ.		887
39ο	τὰ	Πλήθη (τῶν ἀνθρώπων) ὁ Ὀχλός.		672	78ο	τὸ	(Μεγάλο) Νέο.		891
40ο	ὁ	Πιστός.		685	79ο	Αὐτοὶ	ποῦ Ἀποσποῦν.		894
41ο	Χαμὰ	- ἡ Ἐπεξήγησις.		699	80ο		Σκυθρόπιασε.		898
42ο	ἡ	Σύσκεψις.		708	81ο	ἡ	Δίπλωσις - τὸ Τύλιγμα.		901
43ο	ὁ	Στολισμὸς - τὰ Χρυσὰ νομίσματα.		718	82ο	τὸ	Σχίσσιμο.		904
44ο	ὁ	Καπνός.		730	83ο	οἱ	Δόλιοι.		906
45ο	ἡ	Γονυκλισία.		736	84ο	ἡ	Διάρρηξις.		909
46ο	οἱ	Ἀμμόλοφοι.		742	85ο	τὰ	Ζώδια.		911
47ο		Μουχάμαντ ὁ Προφήτης.		749	86ο	ὁ	Νυχτερινὸς Ἐπισκέπτης.		913
48ο	ἡ	Νίκη.		756	87ο	ὁ	Ἰψιστός.		915
49ο	τὰ	Δωμάτια - τὰ ἰδιαίτερα Διαμερίσματα.		762	88ο	Κάτι	ποῦ Κατασυντρίβει.		917
50ο	Κ	(γράμμα συντεταμημένης λέξης).		766	89ο	ἡ	Αὐγὴ - ἡ τὸ Ἐνήμερωμα.		919
51ο	οἱ	Διασπείροντες.		772	90ο	ἡ	Πόλη.		922
52ο	τὸ	Ὅρος (Σινᾶ).		778	91ο	ὁ	Ἥλιος		924
53ο	τὸ	Ἄστρο.		783	92ο	ἡ	Νύχτα.		926
54ο	ἡ	Σελήνη.		789	93ο	τὸ	Ἡλιόλουστο Πρωινόν.		928
55ο	ὁ	Φιλάνθρωπος (Θεός).		795	94ο	Μὰ	δὲν ἀνοίξαμε;		929
56ο	ἡ	Πραγματικότητα.		802	95ο	τὸ	Σύκο.		930
57ο	ὁ	Σίδηρος.		810	96ο	Διάβασε	- ἡ - Προκήρυξε (μεγαλόφωνα).		931
58ο	ἡ	Διαμαρτυρόμενη.		817	97ο	ἡ	Νύχτα τῆς Δύναμης ἢ τῆς Τιμῆς.		933
59ο	ἡ	Συνάθροισις - ἡ ἢ Ἐξορία.		822	98ο	ἡ	Καθαρὴ Ἀπόδειξις.		934
60ο	ἡ	Ἐξεταζόμενη.		827	99ο	ὁ	Σεισμός.		936
61ο	ἡ	Γραμμὴ - ἡ ἢ Πολεμικὴ Παράταξις.		831	100ο		Ἐκείνοι ποῦ τρέχουν.		937
62ο	ἡ	Παρασκευὴ.		834	101ο	ἡ	Ἡμέρα τῶν Ἀλαλαγμῶν.		938
63ο	οἱ	Ἰποκριτές.		836	102ο	ὁ	Πλουτισμός.		939
64ο	ἡ	ἀμοιβαία Ζημία καὶ τὸ Κέρδος.		838	103ο	τὸ	Σούρουπο.		940
65ο	τὸ	Διαζύγιον — ἡ Ἀποδέσμευσις.		841	104ο	ὁ	Κουτσομπόλης.		941
66ο	ἡ	Ἀπαγόρευσις.		844	105ο	ὁ	Ἐλέφαντας.		942
67ο	ἡ	Κυριαρχία.		847	106ο	οἱ	Κουράσις - (φύλακες τοῦ Βαμοῦ).		943
					107ο	οἱ	Ἀνάγκες τῶν γειτόνων.		944
					108ο	ἡ	Ἀφθονία.		945
					109ο	οἱ	Ἄπιστοι.		946
					110ο	ἡ	Νίκη - ἡ- ἢ Βοήθεια.		947
					111ο	ὁ	(Πατέρας) τῆς Φλόγας.		948
					112ο	ἡ	Εἰλικρίνεια.		949
					113ο	ἡ	Χαραυγὴ.		950
					114ο	ἡ	Ἀνθρωπότητα.		951

3. Ὡς ὁ ἐκδότης ἐν τῷ Προλόγῳ του ἐπισημαίνει, «μοναδικὸ κίνητρο αὐτῆς τῆς προσφορᾶς εἶναι ἡ προαιώνια πίστις τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἀράβων στὸν Ἐνα ἀληθινὸ Θεό, μαζὶ μετὰ τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ τὴ συνεργασίαν τῶν δύο λαῶν. Ἡ παρουσίασις τοῦ Ἱεροῦ Κορανίου στὶς δύο γλώσσας, στὸ γνήσιον ἱστορικὸ Ἀραβικὸν κείμενον ἀπὸ τῆ μιᾶ πλευρᾶ καὶ σὲ μιᾶ προσπάθειαν ἐρμηνείας τῶν νοημάτων του στὴν Ἑλληνικὴν, ἀπὸ τὴν ἄλλην, εἶναι κατὰ

ποῦ δὲν ἔγινε ποτὲ μέχρι σήμερα». Ἡ φιλόφρων ἀπὸ μέρους τοῦ ἐκδότου ἀποστολὴ τοῦ ἔργου καὶ εἰς ἐμέ, μοι ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν νὰ θαυμάσω τὴν ἐντυπωσιάζουσαν διὰ τὴν καλαισθησίαν τῆς ἔκδοσιν καὶ τὴν ἄλῃ καλλιτεχνικὴν τῆς ἐκτυπώσεως ἐμφάνισιν. Τὸ ἔργον ἀσφαλῶς ἀπῆρτησε κόπον καὶ μόχθον ἀφαντάστως μέγαν τόσον διὰ τοὺς Ἄραβας συνεργάτας, ὅσον καὶ διὰ τοὺς μεταφραστὰς Ἑλλήνας καὶ ξένους, κατόχους ἀμφοτέρων τῶν γλωσσῶν, Ἄραβικῆς καὶ Ἑλληνικῆς. Δὲν εἴμεθα βεβαίως εἰς θέσιν νὰ κρίνωμεν τὸν βαθμὸν ἐπιτυχίας ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεταφράσεως ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.

4. Ἐν εἶναι ὁπωσδήποτε βέβαιον, ὅτι οἱ ἐπιμεληθέντες τῆς ἀξιοθαυμάστου ἐκδόσεως δὲν ἐφείσθησαν οὔτε δαπάνης, οὔτε ἰδρώτος, ἵνα ἐπιτύχουν τὴν καλαισθητὸν ἔκδοσιν ἐν διγλωσσίᾳ τοῦ Ἱεροῦ Κορανίου. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο πράγματι ἐπρωτοστάτησαν, διότι ἡ πολὺ παλαιὰ ἔκδοσις τοῦ Κορανίου ὠχρῶν πρὸ τῆς ἀνὰ χεῖρας ἐκδόσεως. Ἡ ἔκδοσις αὕτη τοῦ Ἱεροῦ Κορανίου εἶναι χρησιμωτάτη διὰ πάντα ἐπιστήμονα, ὠφελιμωτάτη δὲ κυρίως διὰ τὸν Θεολόγον καὶ μάλιστα τὸν Ὀρθοσκευολόγον καὶ περὶ τὴν Ἱεραποστολὴν ἀσχολούμενον. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτελεῖ πηγὴν μελέτης εἰς βάθος τῆς Μωαμεθανικῆς Ὀρθοσκευολογίας, συγκρίσεως ταύτης μετὰ τῆς Ἰουδαϊκῆς καὶ Παλαιοδιαθηρικῆς Θεογνωσίας καὶ τῆς ἀποκαλυπτικῆς Ὀρθοσκευολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὕτω πως δύναται ὁ Θεολόγος νὰ γνωρίσῃ τὰ κοινὰ στοιχεῖα τῶν τριῶν τούτων Μονοθεϊστικῶν Ὀρθοσκευολογιῶν καὶ ποῖα καὶ πόσα ἡ Ὀρθοσκευολογία τοῦ Ἰσλάμ ἤντησεν ἐκ τε τῆς Π.Δ. καὶ τοῦ Εὐαγγελίου.

5. Πιστεύω ὅτι ἡ γνώσις ὑπὸ τοῦ φιλοθρήσκου κοινοῦ τοῦ Ἱεροῦ Κορανίου συμβάλλει εἰς τὴν σύσφιγξιν τῶν ἔκπαλαι φιλικῶν σχέσεων τοῦ Ἄραβικοῦ μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἄλλωστε ἡ συνάντησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ Βυζαντίου μετὰ τοῦ Ἄραβικοῦ κόσμου, ἀπέβη ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων διδακτικὴ δι' ἀμφοτέροισιν τοὺς λαοὺς, ἀφοῦ τὰ ἐκ τῆς συναντήσεως ταύτης προελθόντα ἐκπολιτιστικὰ στοιχεῖα, μάλιστα διὰ τῆς μεταφωτιστικῆς τῆς Ἀρχαιοελληνικῆς σοφίας καὶ Γραμματείας εἰς τοὺς Ἄραβας, ἐπέδρασαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν περαιτέρω πολιτιστικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ἀνάπτυξιν ἀμφοτέρων τῶν λαῶν, Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων δι' ἀντιπαροχῆς, ἀλλ' ἐπίσης οὐχὶ μικρὸν συνέβαλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν τοῦ Δυτικοῦ κόσμου γενικώτερον.

6. Ὡς ὀρθόδοξος Θεολόγος χαιρετίζω τὴν ἀξίειπαινον κατὰ πάντα καὶ θαυμαστὴν εἰς καλαισθησίαν ἔκδοσιν τοῦ Ἱεροῦ Κορανίου καὶ συγχαίρω τοὺς σχόντας τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐκδόσεως καὶ μάλιστα τοὺς μεταφραστὰς καὶ λοιποὺς συνεργάτας πρὸς δημοσίευσιν τοῦ Ἱεροῦ κειμένου τοῦ Κορανίου, διὰ τοῦ ὁποῖου δύναται καὶ τὸ πολὺ δημόσιον νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ πιστευτέα τοῦ Ἰσλάμ, ἀντλοῦν ἅμα πλεῖστα διδάγματα διὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ Πίστιν, τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως Χριστοῦ κηρυχθεῖσαν τῷ κόσμῳ.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Ἰωάννου Ε. Καραγιαννοπούλου, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους*. Τόμ. Α': *Ἱστορία πρώτου βυζαντινῆς περιόδου (324-565)*, Θεσ/κη 1978, σσ. 824. Τόμ. Β': *Ἱστορία μέσης βυζαντινῆς περιόδου (565-1081)*, Θεσ/κη 1979, σσ. 685.

1. Ὁ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Θεσ/κης Καθηγητῆς Ἰωάννης Καραγιαννοπούλος, βαθύς γνώστης τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, τῆς πολιτικῆς, ἐκκλησιαστικῆς, πολιτιστικῆς, οικονομικῆς καὶ διπλωματικῆς, ἅμα δὲ καὶ διοικητικῆς τοῦ βυζαντινοῦ Μεσαίωνα ἐξελικτικῆς πορείας τούτου, ἐχαρίσατο τῇ Ἑλληνικῇ ἐπιστήμῃ τὸ ἀνὰ χεῖρας ὀγκώδες ἔργον, ὡς ἀπαύγασμα πολυετῶν ἀναδιφῆσεων καὶ μελετῶν. Ὡς ἐν προοιμίᾳ ὁ σ. λέγει, «σκοπὸς του εἶναι νὰ ἐκθέσῃ ὅσο τὸ δυνατόν ἀντικειμενικώτερα καὶ λεπτομερέστερα τὴν ἐν γένει πορείαν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, τόσον κατὰ τὰς διεθνεῖς του σχέσεις ὅσον καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν του ὑφῆν καὶ διάρθρωσιν».

2. Εἰς μίαν συμπετυκνωμένην γενικὴν εἰσαγωγὴν ὁ σ. ἐπεξηγεῖ τὴν προέλευσιν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ ὀνόματος «Βυζάντιον-Βυζαντινὸν Κράτος», τὰ τῆς ἀυξομειώσεως τοῦ χώρου καὶ τῆς ἐκτάσεως αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἱστορικὴν του πορείαν, τὴν ἀντιστροφὸς ἀνάλογον πρὸς τὴν μείωσιν τῶν ὀρίων του μεγαλειτέραν πολιτιστικὴν, θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν του ὁμοιογένειαν. Περαιτέρω ὁ σ. δίδει περιληπτικὴν εἰκόνα τοῦ ὑ π ε ρ θ ν ι κ ο ὕ χαρακτήρος τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, λόγῳ τῆς μίξεως διαφόρων λαῶν καὶ φύλων ('Ἑλλήνων καὶ ἐξελληνισμένων λαῶν, Αἰγυπτίων, Σύρων, Ἰουδαίων, Ἀρμενίων, ἐτέρων μικρασιατικῶν λαῶν κ.π.ἄ.)· λόγον κάμνει περὶ τῶν ἐλληνικῶν κέντρων τῶν σπουδαιοτέρων πόλεων, περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης, ὁμιλεῖ περὶ τῆς βαθμιαίας ἐπικρατήσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ καθόλου πολιτισμοῦ· συντόμως ἐκθέτει ἐπίσης τὰ τῆς ἀντιμετώπισεως τῶν μὴ ἐλληνικῶν φύλων ἀφ' ἑνὸς διὰ τῆς ἱεραποστολικῆς δράσεως τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν διαφόρων λαῶν καὶ τῆς ἐπιβολῆς τῆς ὀρθοδοξίας εἰς τοὺς ἀκολουθοῦντας διδάγματα αἰρέσεων ποικίλων καὶ μάλιστα διὰ τῆς χρησιμοποίησεως εἰς τὰ ὕψιστα ἀξιώματα τῆς πολιτείας καὶ τοῦ Κράτους ἀξιόους ἀνδρας ἄλλων ἐθνικοτήτων, δι' ὧν εἰλικύντο καὶ οἱ ὀμόφυλοι νὰ αἰσθάνωνται περισσότερον συνδεδεμένοι πρὸς τὸ Κράτος. Ὁρθῶς δὲ ἐξάγει ὁ σ. ὅτι καὶ μὲν δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται ὁ ρόλος «ποῦ ἄλλαι ἐθνότητες ἔπαιξαν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ κράτους», ἀλλ' ὅμως ἡ ἐπιβλητικὴ προσφορά τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ὑπῆρξε καὶ ἐν Βυζαντίῳ τὸ «ἄλλας τοῦ κόσμου». Οὕτω πως διὰ τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν Ἑλλήνων, κατέστη ἐν τέλει καὶ τὸ κράτος Ἑλληνικὸν ὄχι μόνον κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν πολιτισμὸν, ἀλλὰ καὶ κατὰ συνείδησιν. Ὁρθῶς ὁ σ. ἀποφαινεται, ὅτι «τὸ Βυζάντιον ἀποτελεῖ, λοιπόν, τὴν ὠραίαν ἐκδίκησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τοῦ Ρωμαίου κατακτητοῦ: Graecia capta, ferum victorem cepit» ('Ορατίου, Ἐπιστ. Π. 1. 156). Καταλήγει δὲ ὁ σ. μὲ τὴν ὀρθοτάτην διαπίστωσιν καὶ διακήρυξιν: «Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἶναι ἡ κρατικὴ ἔκφρασις τῆς τρίτης φάσεως τῆς ἐλληνικῆς δημιουργίας, τοῦ βυ ζ α ν τ ι ν ο ὕ Ἑ λ λ η ν ι σ μ ο ὕ», ὁ ὁποῖος συνέχισε τὸν κλασσικὸν καὶ τὸν μακεδονικόν».

Ἡτιολογημένως ὁ σ. καθορίζει τὰ χρονικὰ ὄρια, ἅτινα πλαισιώνουν τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ Βυζαντίου. Κατὰ τὸν σ. αἱ χρονικαὶ περίοδοι δύνανται νὰ διαιρεθοῦν ὡς ἐξῆς: Α. Π ρ ω τ ο β υ ζ α ν τ ι ν ῆ π ε ρ ῖ ο δ ο ς (324-565), ἦτοι 1. Ἐποχὴ θεμελιώσεως (324-378). 2. Ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ὀρθοδοξίαν (378-518). 3. Ὁ αἰὼν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (518-565). Β. Μ ε σ ο β υ ζ α ν τ ι ν ῆ π ε ρ ῖ ο δ ο ς (565-1081): 1. Νέοι ἐχθροί. (565-717). 2. Ἐποχὴ ἀνασυντάξεως (717-867). 3. Ἐποχὴ ἀμυῆς (867-1025). 4. Ἡ ὑπὸ νόμους (1025-1081). Γ. Ὑ σ τ ε ρ ο β υ ζ α ν τ ι ν ῆ π ε ρ ῖ ο δ ο ς (1081-1453): 1. Τελευταῖαι λάμψεις (1081-1204). 2. Τὸ Βυζάντιον τῆς διασπορᾶς (1204-1261). 3. Ὑστάτη ἀνθρώσις (1261-1341). 4. Ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ πτώσις (1341-1453).

4. Εἶναι πανθομολογούμενον καὶ παρὰ πᾶσι δεκτὸν ὅτι τὰ χρονικὰ ὀριοθέσια τῆς ἱστορικῆς ἀνελιξεως τῶν λαῶν, ἀποτελοῦν σημεῖα τῶν ἐπιστημόνων τεχνικῆς ὕψης πρὸς βαθυτέραν κατανόησιν τῶν ἐπὶ μέρους γεγονότων, ἐνῶ ἡ ροὴ τῶν ἀκαταπαύστως ἐμφανιζομένων δραστηριοτήτων τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ συνέχειαν αἰτίων καὶ αἰτιατῶν. Βεβαίως ἱστορικὰ τινα συμβάντα, ἔχοντα τὴν μορφήν ριζικῆς μεταβολῆς τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως λαῶν καὶ ἐθνῶν, εἶναι φυσικὸν καὶ ἐπόμενον νὰ χαρακτηρίζωνται τὰ χρονικὰ ταῦτα ὄρια, ὡς ὀρίζοντα σημεῖα ἀλλαγῆς ἐπὶ τὰ βελτίῳ ἢ τὰ χείρω. Πάντως ἐν τῇ ὀριοθετήσῃ τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου εἰδικώτερον, πολλάκις διαφέρουν οἱ ἱστορικοὶ βυζαντινολόγοι ὡς πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς περιοδικῆς ὀριοθετήσεως τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου. Ἄλλ' αἱ διαφοραὶ ὀριοθετήσεως καὶ ἡ κατανομασία τῶν περιόδων δὲν δύνανται νὰ ἀποτελοῦν οὐσιῶδες στοιχεῖον ἀρνητικῶν καλῆς ἀναγνωρίσεως τῶν ἱστορομένων. Δι' αὐτὸ καὶ ἀποφεύγουμεν νὰ κρίνωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ σ. διδομένην ὀριοθέτησιν τῶν περιόδων τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους.

5. Είς τὸ δεύτερον μέρος τῆς Εἰσαγωγῆς τοῦ ὁ σ. ἐκθέτει τὰς δυναμικὰς κατηγορίας τοῦ Βυζαντίου, ἤτοι 1. τὴν Ἰδεολογίαν αὐτοῦ, ὡς ἐκφαίνεται: α) Διὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰδέας. β) Διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ καὶ τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ ἀυτοκράτορος. γ) Διὰ τῆς ἐκθέσεως τῶν παραγόντων τοῦ καθεστώτος καὶ δ) Διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐννοίας καὶ σημασίας τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Περαιτέρω ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ σ. ἐν παραγράφῳ 2. Αἱ διεθνεῖς σχέσεις τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ διπλωματικὴ αὐτοῦ ἱκανότης καὶ δραστηριότης. 3. Ἡ κοινωνικὴ ὄψις καθόλου. α) διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐμφανῶν γενικῶν χαρακτηριστικῶν τούτου γνωρισμάτων καὶ μορφῶν, καὶ β) διὰ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Μοναχικοῦ βίου καθόλου καὶ τῆς σχέσεως ἧ καὶ ἐπιδράσεως τούτου πρὸς τὸ Κράτος. Ἡ τελευταία 4. παράγραφος τῆς Εἰσαγωγῆς ἀφιεροῦται εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ὀργάνωσιν καθόλου. Προοιμιαζόμενος ὁ σ. τοῦ κεφαλαίου τῶν «δυναμικῶν κατηγοριῶν» τοῦ Βυζαντίου, ὀρθῶς ἀποφασίζεται: «Διὰ τὴν ἐννοήσωμεν ὅμως καλῶς τὸ Βυζάντιον δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίζωμεν τὰ ἐδαφικὰ του ὅρια, τὴν χρονικὴν διάρκειαν τῆς ἱστορίας του καὶ τὴν ἐθνολογικὴν του σύστασιν. Ὅφειλομεν πρωτίστως νὰ ἀντιληφθῶμεν ὑπὸ ποίων δυνάμεων ὠθεῖτο κατὰ τὴν μακροαῖωνα ζωὴν του, ποῖαι μεταβολαὶ προσδιώριζον τὴν κοινωνικὴν του ἐξέλιξιν καὶ ποῖος ἦτο ὁ ρόλος τοῦ νέου ἱστορικοῦ καταλύτου τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μόνον ὅταν ἐννοήσωμεν τὰς δυναμικὰς αὐτὰς κατηγορίας, θὰ δυνηθῶμεν νὰ ὀλοκληρώσωμεν ὁμοῦ μετὰ τῶν στατικῶν κατηγοριῶν τὰς περὶ τοῦ Βυζαντίου ἀντιλήψεις μας καὶ νὰ προβῶμεν εἰς ὀρθὴν ἱστορικὴν θεώρησιν τῆς μακροαῖονος ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας» (σ. 32).

6. Θὰ ἀπῆται χρόνον πολὺν ἢ λεπτομερῆς ἐκθεσις, ἀνάλυσις ἢ καὶ κρίσις ἐπὶ τοῦ περιεχομένου ἐνὸς ἐκάστου κεφαλαίου τῆς διτόμου ὀγκωδεδστάτης Ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τὴν ὅποιαν ἐχαρίσατο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπιστήμην ὁ ὀνηρὸς, ὀξύνους καὶ κριτικώτατος ἱστορικὸς κ. Ἰω. Καραγιαννῶπουλος. Τὸ ἔργον του θὰ ἀποτελεῖ διὰ τοὺς σπουδαστὰς καὶ τοὺς ἐπιστήμονας πηγαῖον βοήθημα μελέτης καὶ γνώσεως τῶν ποικίλων μορφῶν τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἐν τῇ μεγαλειῶδει ἐπιτεύξει ὑπ' αὐτοῦ κοσμοῖστορικῶν ἐπιτευγμάτων, παγκοσμίου ἀντανακλάσεως, ἐποικοδομῆς καὶ ἐπιδράσεως ἄχρι σήμερον. Τὸ ἀνά χεῖρας ἔργον, γεγραμμένον μετὰ κρίσεως, γλαφυρότητος, βαθείας γνώσεως τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἀπαραιτήτων βοηθημάτων, καλὸν εἶναι νὰ κοσμηῖ ὅλας τὰς Βιβλιοθήκας, δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*. Τόμ. Α' 324-610, Ἀθήναι 1975, σσ. 400, τόμ. Β', 610-867, Ἀθήναι 1981, σσ. 405.

Ἡ ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν Καθηγήτρια τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας Κα Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, γνωστὴ καὶ ἐξ ἄλλων ἀξιολόγων μελετῶν τῆς, ἀναφερομένην εἰς θέματα τοῦ Βυζαντίου, ἐχαρίσατο τῇ Ἑλληνικῇ ἐπιστήμῃ τὸ ἀνά χεῖρας ἴαν ἀξιόλογον διτόμον ἱστορικὸν τοῦ Βυζαντίου ἔργον. Ἡ σ. ἐν προλόγῳ δικαιολογεῖ τὴν ἀπόφασιν τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου τῆς, ἐξ ὑποχρέσεως λέγει τοῦ νόμου. Ὁ ἐπιστήμων συγγράφει ἐξ ἐπιταγῆς ἐνδομύχου ὠφελείας τῶν πολλῶν καὶ οὐχὶ δι' ἐπιβολῆς τοῦ νόμου. Ὁ νόμος πληροῦται διὰ τῆς αὐθορμήτου ἐπιστημονικῆς αὐτοσυνειδησίας ἐκάστου πρὸς συγγραφικὴν ἐπιστημονικὴν δράσιν. Οὕτε ἐπίσης τὸ λεγόμενον ὅτι θὰ παρῆλκε ἢ συγγραφή νέας Ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, λόγω προϋφισταμένων ὁμοειδῶν ἔργων ἄλλων ἱστορικῶν τοῦ Βυζαντίου. Πάντοτε, καὶ εἰς τὰ συστηματικὰ ἔργα, ὑπάρχουν εἴτε νέα ἐκ νέων ἀνακαλυφθεισῶν πηγῶν ἐκθετέα, εἴτε καὶ διάφορος ἀναγνώρισις τῶν ἱστορουμένων ὑπ' ἄλλων, ἀκόμη καὶ ἐν τῇ ὕφολογικῇ μορφῇ διατυπώσεως τῶν ἱστορουμένων. Διὰ τοῦτο

καὶ ἀπαντῶμεν συνεχῶς εἰς τὴν διεθνή βιβλιογραφίαν νὰ ἐκδίδονται ἔργα συστηματικὰ τῶν αὐτῶν θεμάτων καὶ περιεχομένου. "Ὅμως, ἡ συνεισφορά ἐκάστου ἐπιστήμονος κρίνεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ τυχόν νέου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς κριτικῆς ἢ ὑφολογικῆς ἐκάστου διατυπώσεως τῶν θεμάτων, ἀκόμη καὶ ἐκ τῆς μεθοδολογικῆς του διαρθρώσεως.

2. 'Ἄλλ' ἢ σ. σεμνοπρεπῶς ἐκφράζεται ὡς ἀνωτέρω πρὸς δικαιολογίαν τῆς συντάξεως τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἔργου. Διότι, λεχθῆτω ἐκ προοιμίου, τὸ ἔργον τῆς ἀποτελεῖ τῶ ὄντι σοβαρὰν ν ε α ν σ υ μ β ο λ ῆ ν ἐπιστημονικῆς ἱστοριογραφίας. Θὰ ἤρκει καὶ μόνον νὰ παραθέσωμεν τὰ ἀναπτυσσόμενα θέματα ἐν τῇ Εἰσγωγῇ τοῦ Α' τόμου, διὰ νὰ καταστή πρόδηλον πόσον δικαίως ἀξιολογεῖται τὸ ἔργον. 'Ἡ σ. δίδει ἐν κεφ. Α' μίαν εὐπρόσδεκτον «ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν». 'Ἐν κεφ. Β' ὀρίζει τὰ «χρονικὰ ὄρια», διαιροῦσα κατὰ περιόδους τὴν Βυζαντινὴν Ἱστορίαν. Εἶτα (κεφ. Γ') ἀναφέρει τὰς πηγὰς καὶ (κεφ. Δ') τὰς ἐπὶ μέρους κατηγορίας τῶν ἀμέσων πηγῶν, οἷαι εἶναι: 1. 'Ἡ αὐτοκρατορικὴ νομοθεσία. 2. 'Ἡ σημασία τῶν Πρακτικῶν καὶ τῶν Κανόνων τῶν Οἴκου. Συνόδων. 3. Τῶν Πρακτικῶν καὶ Κανόνων τῶν τοπικῶν Συνόδων καὶ ἐνδημουσῶν. Λόγον κάμνει περὶ, 4. τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, 5. τῶν ἐπιγραφῶν, 6. τῶν σφραγίδων, 7. τῶν νομισμάτων, 8. τῶν Μνημείων καὶ τῶν ἔργων μικροτεχνίας καὶ μικρογραφιῶν, 9. τῶν ἔργων πρακτικῆς χρησιμότητος διὰ τὴν κρατικὴν διοίκησιν καὶ στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν, καὶ 10. ὀμιλεῖ περὶ τῶν 'Ἐκκλησιαστικῶν Τακτικῶν (Notitiae episcopatum).

3. 'Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει, ἦτοι τῷ Α' τόμῳ, ἡ σ. δίδει τὴν ἀκόλουθον διάρθρωσιν τῆς περιόδου 324-610 κατὰ κεφάλαια: 1. Κων/ῖνος ὁ Μέγας καὶ οἱ συντελεσταὶ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. 2. 'Ὁ ἀγὼν διὰ τὴν διασφάλισιν τῶν συνόρων ἀπὸ τῶν βαρβάρων κατὰ τὸν Δ' αἰ. 3. 'Ἡ Ἀνατολὴ ὑπὸ ἴδιον αὐτοκράτορα. 4. Αἱ θεολογικαὶ ἔριδες καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κέντρων. 5. Εἰς ἀναζήτησιν τῆς θρησκευτικῆς ἐνότητος. 'Ἀποκλειστικὸς πολιτικὸς στόχος ἢ Ἀνατολή. 6. Ἀνταγωνιστικαὶ ροπαὶ. Παλινορθωτικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α'. 7. Ὅριστικὴ ἐπικράτησις τῆς με ἐπικέντρον τὴν Ἀνατολὴν πολιτικῆς ροπῆς. 8. Τὸ πολίτευμα καὶ ἡ κοινωνία κατὰ τὴν πρώϊμον περίοδον. 9. Τὰ γράμματα, αἱ τέχναι καὶ ὁ πολιτισμὸς κατὰ τὴν πρώϊμον περίοδον.

4. 'Ὁ μετὰ ἐξαετίαν ἐμφανισθεὶς Β' τόμος, ὡς τὸ ἐν συνεχείᾳ δευτέρον μέρος τοῦ πρώτου μέρους, ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν ἐν κεφαλαιῶς διάρθρωσιν: 1. 'Ἡ ἀνασύνταξις τοῦ κράτους ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου. 2. Οἱ Ἄραβες. 3. 'Ἡ ἀναζήτησις λύσεως εἰς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα. 4. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἡρακλείου. 5. Αἱ βασιλεῖαι Κων/ίνου Δ' (668/85) καὶ Ἰουστινιανοῦ Β' (685-95). 6. Τεταραγμένοι καιροὶ (695-717). 7. 'Ἡ συρικὴ δυναστεία (717-802). 8. 'Ἡ εἰκονομαχία. 9. 'Ἡ βασιλεία Κων/ίνου Ε'. 10. Οἱ διάδοχοι Κων/ίνου Ε' Λέων Δ'—Κων/ῖνος ΣΤ'—Εἰρήνη. 11. 'Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ Η' αἰ. 12. Κρίσιμοι δεκαεταῖαι (802-29). Πολιτικὴ ἀστάθεια καὶ ἐξωτερικὸς κίνδυνος. 13. 'Ἡ ἐποχὴ τῶν πνευματικῶν ἀναζητήσεων. 14. Τὸ πολίτευμα. 15. Διοικήσεις καὶ δικαιοσύνη. 16. Ἐπαρχικαὶ διοικητικὴ διαίρεσις. 17. Στρατὸς καὶ ναυτικόν. 18. Ἀστικὴ οἰκονομία. 19. Ἀγροτικὴ οἰκονομία. 20. 'Ἡ κοινωνία. 21. Ἐθνολογικὰ καὶ ἐποικιστικά. 22. Τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι.— Κατακλείεται δὲ τὸ Β' μέρος διὰ τῶν ἐξῆς Πινάκων.: Ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, νεωτέρων συγγραφέων καὶ ἐκδοτῶν καὶ περιεχομένων.

5. 'Ἐὰν παρέθεσα τὰ τῆς διαρθρώσεως καὶ τῶν δύο τόμων κεφάλαια ἐπραξα τοῦτο διὰ νὰ ἐπισημάνω ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ τιθέμενον ὑπὸ τῆς σ. βάρους εἰς ἕκαστον κεφάλαιον ἐκ τοῦ χαρακτηρισμοῦ των ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ ὑποδείξω τὸ ἰδιαιτερον ἐνδιαφέρον τοῦ ἐιδικοῦ ἐπιστήμονος-φιλολόγου, θεολόγου, νομικοῦ κ.ἄ. — δι' ὀρισμένον ἢ ὀρισμένα κεφάλαια. Φέρ' εἰπεῖν διὰ τὸν θεολόγον ἰδιαιτερον ἐνδιαφέρον θὰ εἶχον τὰ κεφ. τοῦ Α' τ.: 1, 4, 5.

Ἔκ δὲ τοῦ Β' τ. τὰ κεφ. 3, 8, 10, 13. Ἡ ἰδιαιτερότης τῶν ἐν λόγῳ κεφ. ἔγκειται εἰς τὴν βαθυτέραν μελέτην τοῦ περιεχομένου, ὥστε ὁ ἐνδιαφερόμενος νὰ δυνηθῇ ν' ἀντλήσῃ χρήσιμα δι' ἑαυτὸν στοιχεῖα, ἐπικυροῦντα ἢ ἀναιροῦντα τὰς ἀπόψεις τοῦ ἐνδιαφερομένου. Προσωπικῶς ἐμελέτησα μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς τὰ κεφάλαια ταῦτα. Διέγνωσα τὴν σαφήνειαν διατυπώσεως, τὴν ὥραϊαν γλωσσικὴν καὶ ὑφολογικὴν ἔκφρασιν, τὴν κριτικὴν ἱκανότητα καὶ τὴν περιγραφικὴν περιεκτικότητα, πέρα πλατεισμῶν καὶ περιττολογιῶν.

6. Ἡ σ. μοι ἔκαμε τὴν τιμὴν νὰ μὲ ἀναφέρῃ ἐν σ. 219 τοῦ Β' μέρους διὰ δύο χαρακτηριστικῶν γραμμῶν, δι' ὧν ἡ περὶ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου θέσις μου κρίνεται ὡς «τολμηρά»! Ἐλπίζω νὰ ἔρω τὰς ἀντιρήσεις ἐπὶ τε τῆς Ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ ἐπὶ τοῦ οἴκου καθόλου τῶν ἐνδόξων τούτων ἱεραποστόλων τῶν Σλάβων προσεχῶς δι' ἑτέρας μελέτης. Τοῦτο μόνον λεχθήτω. Οὐδεμίαν ἱκανοποίησιν διὰ τὸν ἀληθῆ ἐπιστήμονα ἐρευνήτην εἶναι μεγαλειτέρα ἀπὸ τὴν ἀποδείξιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας κατόπιν ἐρεύνης, ἀντικρουομένης ἀκόμη καὶ πρὸς ἰδικὰς του ἀπόψεις. Ἄλλ' ἡ ἀνευ ἐρεύνης ρηματατικῆ καὶ τοῦτ' αὐτὸ ἄξιωματικῆ ἀπαίτησις ἀναιρέσεως μιᾶς ἔστω θεωρίας, εἶναι ἀνμῆτι ἄλλο, ἀδόκιμος ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀποδεικτικῆς δεοντολογίας. Ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο ἀρκεῖ ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ εἴπω ὅτι διήλθον νύκτας καὶ ἡμέρας πολλὰς ἀναζητῶν τὴν πηγαίαν ἀλήθειαν. Ἐπειδὴ δὲ αἱ πηγαί-ιδεαὶ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου — ἦσαν ἀσαφεῖς, ἐσκέφθην ὅτι τὴν λύσιν θὰ προσεπόριζεν ἡ ὀνοματολογία τῶν ἐνδόξων τούτων ἀνδρῶν. Ἐξ αὐτῆς ἐκινήσας καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀγιολογικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν κατέληξα εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀνευρέσεως οὐ μόνον τῶν συγγενῶν προσώπων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, ἀλλὰ καὶ τῶν μετὰ τοῦ οἴκου αὐτῶν συνδεομένων προσώπων καὶ τῶν οἰκογενειῶν των. Τὰ συμπεράσματά μου δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα φαντασίας, ἀλλ' ὀρίμου σκέψεως, μακρᾶς ἐρεύνης, καὶ συγκριτικῆς τῶν ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν πηγῶν ἀναδιφάσεως καὶ ἐρεύνης. Τὴν μόνον ἐπιστημονικοφανῆ ἐμμεσον ἀπάντησιν εἰς τὴν τοποθέτησιν ὑπ' ἐμοῦ τοῦ θέματος, προσεπάθησε νὰ δώσῃ ὁ ἐν *Dumbarton Senccenco*, ὅστις ἐπανερχόμενος εἰς τὴν προσφιλῆ ἐκ τῶν παλαιότερων Σλάβων, ἰδίᾳ Ρώσων, συγγραφέων περὶ σλαβικῆς καταγωγῆς τῶν Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου, ἐπεζήτησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ τίτλος τοῦ «*δ ρ ο υ γ γ α ρ ι ο υ*» εἶχε δῆθεν ὑποβαθμισθῆ κατὰ τὸν Θ' αἰ., ὑπερπηδῶν δεκαετίας τινὰς, καθ' ἃς δὲν ἀναφέρεται ἢ ὑποβάθμισις, καὶ ὑπερτονίζων τὴν μετὰ τὴν βασιλείαν τὴν Μακεδονικὴν καὶ ὕστερον ἐπελθοῦσαν μειωτικὴν πράγματι μεταβολὴν τοῦ στρατιωτικοῦ τούτου ἀξιώματος. Ἀλλὰ διὰ παραλείψεων καὶ ὑπερπηδήσεων καὶ ἀναποδεικτῶν ὑποθέσεων ἢ καὶ ἀοριστολογιῶν καὶ ἰσχυρισμῶν μακρὰν τῶν πηγῶν καὶ μάλιστα τοῦ ἀρχαιότερου «*Βίου*» τοῦ Μεθοδίου καὶ τοῦ Κυρίλλου, οὐδὲν ἀποδεικνύεται. Τούναντίον ἐπιφέρεται σύγχυσις, καὶ πρόκλησις εἰς ἐπιδόσεις ἄλλων ἀναιρέσεώς των. "Ὅπερ καὶ προτίθεμαι νὰ πράξω ἐν καιρῷ δι' Ἀνακοινώσεως ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ.

7. Ταῦτα ἐξ ἀφορμῆς τῆς καὶ ὑπὸ ἄλλων ὁμοίας διατυπώσεως γνώμης περὶ «τολμηρᾶς» δῆθεν ἐκ μέρους μου θεωρίας περὶ τοῦ οἴκου καὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἐνδόξων ἱεραποστόλων τῶν Σλάβων *Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου*. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὸ ἱστορικὸν συστηματικὸν ἀνά χεῖρας δίτομον ἔργον τῆς Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, δὲν ἔχω ἢ νὰ συγχαρῶ τὴν συγγραφέα διὰ τὸ ἀριστον ἐπίτευγμά της καὶ διὰ τὴν ὅλην ἱστορικὴν τῆς πηγαίαν διερεύνησιν. Ἡ Βυζαντινὴ τῆς Ἱστορίας εἶναι ἐπομένως τὰ μάλιστα εὐπρόσδεκτος, ἱκανὴ νὰ κοσμήῃ τὴν Βιβλιοθήκην παντὸς φιλομούσου καὶ φιλόστορος.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Γεωργίου Ἰ. Μαντζαρίδου, *Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, Δεύτερη ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 258.

1. Ἡ εὐγενὴς ὁμόφωνος ἀπόφασις τῆς Συγκλήτου, τῇ εἰσηγήσει τοῦ Πρυτάνεως κ. Στεργιάδου καὶ ἡ πρόσκλησις, ὅπως μεταβῶμεν πάντες οἱ χρηματίσαντες παλαιότερον Καθηγηταὶ τοῦ Παν/μίου τούτου νῦν Ἀκαδημαϊκοὶ διὰ τὸ δεχθῶμεν τὸ ἀπονεμηθὲν εἰς ἡμᾶς ἀργυροῦν Μετάλλιον, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς 2300 ἐπετελίου τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστοτέλους, εἶχε καὶ τὴν εὐχάριστον ἐπ' εὐκαιρίᾳ συνάντησιν ἡμῶν μετὰ πολλῶν συναδέλφων Καθηγητῶν, οἵτινες εἶχον χρηματίσει μαθηταὶ ἡμῶν. Εἷς τούτων ἦτο δι' ἐμὲ καὶ ὁ συνάδελφος νῦν κ. Γεωργίος Ἰ. Μαντζαρίδης. Γνωστὸς καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν του ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοὶ ἐγχειρίσῃ τὸ ἀνωτέρω ἔργον, ὅπερ ἀποτελεῖ πρωτοποριακὸν ἔργον διὰ τὴν Ἑλληνορθόδοξον Θεολογίαν. Πρὸ τινῶν ἐτῶν ἤρξατο ὁ ἴδιος τὴν δημοσίευσιν «Θεμάτων Κοινωνιολογίας τῆς Ὀρθοδοξίας». Ὡς ἐν Προλόγῳ λέγει ὁ σ., «τὸ ὄλικὸν τοῦ βιβλίου προέρχεται ἀπὸ τὰ μαθήματα τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τοὺς τεταρτοετείς φοιτητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Θεσ/κης».

2. Ὁ σ. ἐκινῶν ἐκ τῆς ὀρθῆς διατυπώσεως, ὅτι «ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον κοινωνικὸν, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὸν ὄν», διευρύνει καὶ αἰτιολογεῖ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τὴν θέσιν του, ἀναπτύσσων τὴν κοινωνιολογίαν τῆς Θρησκείας καὶ εἰδικώτερον τοῦ Χριστιανισμοῦ, διαπιστώνων ὅτι αὕτη εἶναι κατὰ βάσιν «ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη». Τὸ ἔργον ὑποδιαιρεῖται εἰς πέντε Μέρη. Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐκτίθεται ἡ ἱστορία τῆς «ἐμφανίσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ Χρι/μοῦ» ἐν τῷ δευτέρῳ ἡ «κοινωνιολογία τοῦ δόγματος καὶ τῆς λατρείας» ἐν τῷ τρίτῳ ἡ «κοινωνικὴ διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ» ἐν τῷ τετάρτῳ «ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία» καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ «ἡ ἐμπειρικὴ διερεύνησις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ στὴν Ἑλλάδα». Προφανῶς τὰ τρία τελευταῖα μέρη ἐγείρουν καὶ τὸ εἰδικὸν ἐνδιαφέρον τῶν κοινωνιολογικῶν προβλημάτων ἀπὸ χριστιανικῆς ἀπόψεως. Ἐντὸς κειμένου παρατίθενται δύο ἐνδιαφέροντες Πίνακες: Πίναξ I. Στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας» καὶ Πίναξ II. «Κατάστασις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναχῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους». Τὸ ἔργον περατοῦται μὲ τὴν παράθεσιν ξένης βιβλιογραφίας.

Τὸ ἔργον εἶναι εὐπρόσδεκτον καὶ ὠφέλιμον διὰ τοὺς προτιθεμένους νὰ ἀσχοληθοῦν περὶ τὰ θέματα τῆς Χριστιανικῆς Κοινωνιολογίας. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ νὰ μελετηθοῦν εὐρύτερον καὶ εἰς βάθος τὰ παρ' ἡμῖν κοινωνιολογικὰ προβλήματα προέβη εἰς τὴν ἴδρυσιν εἰδικοῦ Κέντρου ἐρεύνης καὶ μελέτης τῶν περὶ τὴν Ἑλληνικὴν Κοινωνίαν θεμάτων.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Herbert Hunger, *Anonyme Metaphrase zu Anna Komnene, Alexias XI-XIII*. Ein Beitrag zur Erschliessung der byzantinischen Umgangssprache. Wien 1981 S. 264. (Wiener byzantinische Studien. Bd. XV. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Kommission für Byzantinistik. Institut für Byzantinistik und Neogräzistik der Universität Wien).

1. Ἐν ὄψει τοῦ ἐν Βιέννῃ συνερχομένου (4-10 Ὀκτωβρίου 1981) XVI Διεθνοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ὁ διακεκριμένος σύγχρονος Βυζαντινολόγος ἐν Βιέννῃ Καθηγητῆς καὶ Πρόεδρος ἀπὸ ἐτῶν τῆς Ἀκαδημίας, ἐταῖρος δὲ τῆς ἡμετέρας Ἀκαδημίας, ἐδημοσίευσεν τὴν ἀνὰ χεῖρας μελέτην πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ διερευνηθῇ τὰς βάσεις καὶ τὰς μεθόδους, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκινῶν καὶ τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν οἱ Βυζαντινοὶ μεταφρασταὶ ἐν τῇ ἀποδόσει τῶν εἰς τὴν ἀττικίζουσαν γεγραμμένων ἔργων κλασσικῶν συγγραφέων

εἰς τὴν σύγχρονόν των ὀμιλουμένην γλῶσσαν. Ὅρθῶς παρατηρεῖ ἐν προοίμῳ ὁ σ. ὅτι ἡ καθ' ὄλον τὸν βυζαντινὸν μεσαιῶνα παρατηρουμένη διγλωσσία δὲν ἔτυχε εὐρυτέρας μελέτης παρὰ τῶν βυζαντινολόγων ἐπιστημόνων πρὸς συστηματικὴν ἔκθεσιν τοῦ γλωσσικοῦ ἐπιπέδου τῶν κλασσικῶν κειμένων πρὸς τὰ τὴν ὀμιλουμένην χρησιμοποιοῦντα ἔργα, ἰδίᾳ τῶν μεταφραστῶν.

2. Ὁ σ. φέρει εἰς μέσον τὴν ἀντίθετον φορὰν τῆς ἐκ τῆς ἀπλῆς — ὀμιλουμένης γλώσσης εἰς τὴν κεκοσμημένην, ὡς ἐνόμιζον, ἤτοι ἐπιτηδευμένην ἀρχαίζουσαν γλῶσσαν ἔργων ἐκ τῆς ἀπλοϊκῆς καὶ ὀμιλουμένης γλώσσης. Πρότυπον δὲ τῆς τοιαύτης μεθόδου ὑπῆρξεν ὁ τὸν 10. αἰ. ἀκμάσας Σ υ μ ε ὦ ν ὁ Λογοθέτης, ὁ καὶ Μεταφραστῆς διὰ τοῦτο ὀνομασθεῖς, ὅστις τοὺς εἰς τὴν ἀπλὴν καὶ ὀμιλουμένην γλῶσσαν γεγραμμένους «βίους» τῶν ἁγίων, μετέλλαξεν εἰς τὴν ἀττικίζουσαν καὶ ἀρχαίζουσαν ρητορικὴν γλῶσσαν. Τοῦναντίον πάλιν, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων ὑπῆρξαν μεταφρασταὶ ἱστορικῶν καὶ ρητορικῶν κειμένων ἐκ τῆς ἀττικίζουσης, εἰς τὴν ὀμιλουμένην. Γνωστὸν δὲ τυγχάνει ὅτι τὰ κείμενα τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, τοῦ Νικήτα Χωνιάτου, τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου καὶ τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη μετεφράσθησαν ἐκ τῆς ἀρχαίζουσης εἰς τὴν ὀμιλουμένην τῆς ἐποχῆς των γλῶσσαν.

3. Ὁ σ. διὰ τῆς παρούσης μελέτης τοῦ ἀπέβλεψε νὰ θέσῃ εἰς παράλληλον σύγκρισιν τὰ ὑπὸ ἀνωνόμου τινὸς μεταφρασθέντα εἰς ἀπλὴν γλῶσσαν βιβλία XI—XIII τῆς Ἀλεξιάδος τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, ἵνα διὰ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως ἀμφοτέρων τῶν κειμένων ἀποκτήσωμεν σαφεῖ γνῶσιν τῆς μεταφραστικῆς μεθόδου καὶ συγχρόνως τὸ ὑπόδειγμα δι' ἄλλας παρομοίας συγκριτικὰς μεταφραστικὰς ἐκδόσεις. Διὰ τῆς χρησιμοποιηθείσης ὑπὸ τοῦ σ. μεθόδου γνωρίζομεν «τὰς βασικὰς ἀλλαγὰς», ἃς ἐπέφερον ὁ μεταφραστὴς εἰς τὸ ἀρχαϊκόν του κείμενον καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου πληροφοροῦμεθα εἰς ποῖα σημεῖα γλωσσικῶς ὁ σύγχρονος τοῦ μεταφραστοῦ Ἕλληνα δὲν ἤτο εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσῃ τὸ ἀρχικόν κείμενον. Ἐἵς γενικὸς Πίναξ ἀλφαβητικὸς λέξεων τοῦ κλασσικοῦ κειμένου δι' ἀντιπαραθέσεως τῶν μεταφραζομένων, συνωνύμων κατὰ τὸ πλεῖστον, μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὸν ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ σ. τεθέντα σκοπὸν, τῆς κατανοήσεως δηλ. τῆς ὑφισταμένης ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων διγλωσσίας. Γραμματικά, συντακτικὰ καὶ ὑφολογικὰ προβλήματα τοῦ ἐν λόγῳ μεταφραστοῦ ἐξῆργισαν τὸν σ. πολλάκις, λόγῳ μὴ καλῆς ὑπ' ἐκείνου χρησιμοποιήσεως. Ἐν τέλει, πάντως, ὁ σ. ἀποδίδει εἰς τὸν ἐλεγχθέντα ἀνωνόμου μεταφραστὴν τὴν ἀνάλογον ἀναγνωρίσιν, παρὰ τὰς διαγνωσθεῖσας ἀδυναμίας αὐτοῦ.

4. Χάριν τοῦ Ἑλλήνος ἀναγνώστου παραθέτομεν τὸν Πίνακα τῶν περιεχομένων: Προοίμιον. Βραχυγραφίαι. I. Εἰ σ α γ ω γ ῆ: Α. Τὸ χρον καὶ ἡ ἀρχαιότης τῆς μεταφράσεως. Β. Ἀττικίζουσα καὶ ὀμιλουμένη γλῶσσα ἐν Βυζαντίῳ. Γ. Ἡ ἐκδοσις. — II. Κ ε ἰ μ ε ν α τ ῆ ς Ἀ ν ν η ς καὶ τ ῆ ς μ ε τ α φ ρ ᾶ σ ε ω ς ἐ ν σ υ ν ο π τ ι κ ῆ πα ρ ἄ λ λ ῆ λ ω δ ι α τ ᾶ ξ ε ι: Διασάφησις τῶν τυπογραφικῶν διακρίσεων ἐν σχέσει ἀμφοτέρων τῶν κειμένων μεταξύ των. III. Χ α ρ α κ τ η ρ ι σ μ ὸ ς τ οῦ μ ε τ α φ ρ α σ τ οῦ: Α. Β α σ ι κ αὶ ἀ λ λ α γ αὶ: 1. Ἀλλαγὴ πτώσεως, χρόνου καὶ ἐγκλίσεως. 2. Ἀποφυγὴ συνθέτων λέξεων (διὰ προσφυμάτων ἢ προθέσεων) κατὰ τὴν ἔκφραστικὴν διατύπωσιν. 3. Ἀποφυγὴ ὑπερθετικῶν καὶ συγκριτικῶν. 4. Ἀποφυγὴ τοῦ ἀπαρεμφάτου. 5. Ἀποφυγὴ (ἀλλαγῆ) τῆς μετοχῆς 6. Ἀποφυγὴ τοῦ ρηματικοῦ οὐσιαστικοῦ. 7. Ἀποφυγὴ τῆς γενικῆς ἀπολύτου. 8. Ἀντικατάστασις τοῦ δυνικοῦ. Β. Π ἰ ν ᾶ ξ τ ῶ ν ἀ λ λ α χ θ ε ἰ σ ῶ ν λέ ξ ε ω ν. Γ. Γ λ ω σ σ ι κ ᾶ χ α ρ α κ τ η ρ ι σ τ ι κ ᾶ: 1. Ὑφολογικά: Πλεονασμὸς, Ἐκτασις καὶ ἀπλοποίησις. Ἀνακολουθία. Ρητορικόν. Γ. Γ ρ α μ μ α τ ι κ ᾶ: Φθογγολογία. Μορφολογία. Σύνταξις. Ὅμιλουμένης γλώσσης χρῆσις ἐν τῷ λεξιλογίῳ. — Δ. Δ υ σ ν ὄ η τ α καὶ τ ρ ο π ο λ ο γ ῖ α ι. — Ε. Μία ἀξίεραστος λέξις τοῦ μεταφραστοῦ: «ο ἰ κ ο ν ο μ ε ῖ ν». Ἐπιλόγος.

5. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθῆ ὅτι πᾶσα νέα μελέτη τοῦ κ. Herbert Hunger ἀποτελεῖ ἐξαίρετον συμβολὴν πρωτοτυπίας, εὐρυμαθείας καὶ προβληματολογίας διὰ τοὺς νέους ἐρευνητάς. Μέθοδος, ἀκολουθία, πληρότης καὶ ἀποδεικτικὴ ἱκανότης τῶν τιθεμένων προβλημάτων, εἶναι γνωρίσματα διακεκριμένου ἐπιστήμονος. Ἡ ἀνά χειρὰς πρότυπος μελέτη ἀποτελεῖ τὸν Wegweiser διὰ τοὺς φιλολόγους καὶ μάλιστα τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν ἱστορικὴν τῆς γλωσσικῆς μας κληρονομίας ἐξέλιξιν, ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς μέχρι καὶ τῆς σήμερον, τῆς σημερινῆς ἀληθῶς ὀμιλουμένης καὶ οὐχὶ τῆς πάντα κανόνα καὶ ἀρχὰς γραφῆς, γραμματικῆς καὶ συντάξεως περιφρονούσης!

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Πρακτικὰ τοῦ δευτέρου Συνεδρίου Ὁρθοδόξου Θεολογίας, Ἀθήναι 12-29 Αὐγούστου 1976. Ἐποπτεία τοῦ Καθηγ. Σάββα Ἀγουρίδου, Ἀθήναι 1980, σσ. 586.

Ὁ Πίναξ τῶν περιεχομένων εἶναι ὁ ἀκόλουθος, ἐξ οὗ δύναται νὰ λάβῃ γνῶσιν ὁ ἀναγνώστης: Μετὰ τὸν Πρόλογον ἀκολουθεῖ ἡ καταχώρισις τῶν Μελῶν τῶν ὀργανωτικῶν Ἐπιτροπῶν, καταχωρίζεται τὸ ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα καὶ παρατίθενται αἱ κατὰ τὴν ἐναρκτήριον συνεδρίαν Προσφωνήσεις. Ἡ εἰσαγωγὴ εἰς τὸ θέμα τοῦ Συνεδρίου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Καθηγ. Νικ. Νησιώτου, Ἡ Θεολογία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ πραγμάτωσις αὐτῆς. Ἀκολουθοῦν αἱ Ἀνακοινώσεις, ὡς ἐξῆς (κατὰ συγγραφεὰ καὶ θέματα, μετὰ σχολίων): C. Andronikoff, Λειτουργία καὶ πνευματικότητα. Ἐπισκόπου Δ. Τρακατέλλη, Πρωινὰ βιβλικά σχόλια-στοχασμοί. A. Jevtich, Λειτουργία καὶ πνευματικότης. Ν. Α. Ζαμπολότσκυ, Κοινοτικὸν πνεῦμα καὶ συνοδικότης. Κ. Μουρατίδου, Ἡ Θεολογία ὡς ἔκφρασις τοῦ κοινοτικοῦ πνεύματος καὶ τῆς συνοδικότητος. Θ. Στυλιανοπούλου, Ἱστορικὲς καὶ ἐσχατολογικὲς ὀψεις τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. Τ. Κοεν, Ἡ Θεολογία ὡς ἔκφρασις τῆς ζωῆς καὶ τῆς συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἱστορικὲς καὶ ἐσχατολογικὲς ἐπόψεις. Al. Schmemmann, Τὸ πρόβλημα τῆς ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίας τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ συνειδήσει. Μητροπ. Γ. Khodre, Βιβλικὲς μελέτες. Ν. Ταραζῆ, Ἡ μαρτυρία τοῦ δυναμικοῦ τῆς σωτηρίας. Ἐπισκ. Ἀν. Γιαννουλάτου, Θεολογία-Ἱεραποστολὴ καὶ Ποιμαντικὴ. Gr. Marcu, Ἱεραποστολὴ καὶ ποιμαντικὰ καθήκοντα. D. Staniloae, Ἡ δυναμικὴ τοῦ κόσμου ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας. Κ. Eltchaninoff, Ἡ δυναμικὴ τοῦ κόσμου ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας. Μητροπ. Χρ. Κωνσταντινίδου, Ἡ Θεολογία εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Κριτικὸς ἐλεγχος τῶν ἐφαρμογῶν τῆς Θεολογίας. Ἰω. Ρωμανίδου, Κριτικὴ θεώρησις τῶν ἐφαρμογῶν τῆς Θεολογίας. S. Verhovskoy, Βιβλικὲς μελέτες. Ἰω. Καρμίρη, Καθολικότης τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐθνικισμός. Ἐπισκ. Ἀντωνίου, Καθολικότης καὶ ἐθνικισμός. Ἀλ. Ὁσίπωφ, Ὁ οἰκουμενισμός τῆς Ὁρθοδοξίας. Β. Σταυρίδου, Ἡ οἰκουμενικὴ διάστασις τῆς Ὁρθοδοξίας. Κ. Καλόκουρη, Ἡ θεολογικὴ ζωγραφικὴ τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἡ Οἰκουμενικὴ Κίνησις. Ἀνακoinωθὲν τοῦ Β' Συνεδρίου τῶν Ὁρθοδόξων Θεολογικῶν Σχολῶν. — Κατάλογος Συνέδρων. — Πίνακας περιεχομένων. — Ἡ σπουδαιότης τῶν Ἀνακοινώσεων εἶναι προφανὴς καὶ ἐκ τοῦ τίτλου ἀκόμη αὐτῶν. Ὁ εὐδιάθετος ἀναγνώστης δύναται νὰ ἀναζητήσῃ τὸν ἐνδιαφέροντα Τόμον τῶν Πρακτικῶν διὰ νὰ μελετήσῃ κατ' ἴδιαν ἐκ τῶν σπουδαίων θεμάτων τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦτον. — Πάντες οἱ συμβαλόντες εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ συνεδρίου τούτου εἶναι ἄξιοι συγχαρητηρίων καὶ ἰδιαίτερος ὁ ἐποπτεύσας εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν Πρακτικῶν Καθηγητῆς Σάββας Ἀγουρίδης.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσ/νίκης. Τόμος 23, Θεσ/κη 1978, σσ. 361 (Ἀριστοτέλειο Παν/μιο Θεσ/κης). Τόμος 24, Θεσ/κη 1979, σσ. 430.

Ἐχῶ ἀνὰ χεῖρας τοὺς δύο ὀγκῶδεις τόμους τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Παν/μίου Θεσ/κης. Ἄρκει καὶ μόνον νὰ καταχωρίσωμεν τοὺς Πίνακας τῶν περιεχομένων διὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξία τῶν δημοσιευομένων μελετῶν ὑπὸ τῶν ἐν Θεσ/κη συναδέλφων Καθηγητῶν τῆς Σχολῆς. Ἴδου καὶ ὁ Πίναξ τῶν περιεχομένων τοῦ Τόμου 23: Δ η μ. Τ σ ά μ η, Ἐπιτομὴ ἁγιολογικῶν ἔργων τοῦ Φιλοθέου Κοκκίνου, πατριάρχου Κ/πύλεως. Γ ρ η γ. Ζ ι ά κ α, Πίστις, ἐλπίς καὶ σωτηρία κατὰ Ἰσλάμ. Β α σ. Ψ ε υ τ ο γ κ α̃, Νικηφόρου Ἰταλοῦ, Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ Οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ Λόγου (Βίσαγωγή-Κείμενο-Σχόλια). Θ ε ο δ. Ζ ή σ η. Ὁ Πατριάρχης Νικόλαος Δ' Μουζάλων. Παράρτημα: Ν ι κ ο λ ά ο υ Μ ο υ ζ ά λ ω ν ο ς, Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Ἀ π ο σ τ. Γ λ α β ί ν α, Οἱ πρῶτοι κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν Μητροπολίται Θεσ/κης. — Χρονικὰ τῆς Σχολῆς.

Περιεχόμενα τοῦ 24 Τόμου: Ἀ θ α ν. Γ ε ρ ο μ ι χ α λ ο ὕ, Αἱ περὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀντιλήψεις τοῦ συγχρόνου Προτεσταντισμοῦ. Ν ι κ. Μ α τ σ ο ὄ κ α, Συμβολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸ χῶρο τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως. Β α σ ι λ. Σ τ ο γ ι ά ν ν ο υ, Ἡ Πεντηκοστὴ (Πρ. 2, 1-13). Ἀ π ο σ τ. Γ λ α β ί ν α, Ἡ ἐπισκοπὴ Λητῆς καὶ Ρεντίνης. Ἀ σ τ ε ρ. Ἀ ρ γ υ ρ ί ο υ, Οἱ ἑλληνικὲς ἐρμηνεῖες στὴν Ἀποκάλυψη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Δυνατότητες ἐνὸς νέου διαλόγου μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Μουσουλμανισμοῦ. — Χρονικὸ τῆς Σχολῆς.

Τὰ θέματα ἐκτίθενται ὑπὸ ἐνὸς ἐκάστου συγγραφέως δι' ἐπιχειρημάτων ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας καὶ ἀκριβολογίας. Ἴσως λάβωμεν ἀφορμὴν νὰ ἀναλύσωμεν ἰδιαίτερος ἐν καιρῷ τὸ περιεχόμενον ἐκάστης τῶν σπουδαίων μελετῶν καὶ μάλιστα ὅσων ἀπεστάλησαν ἰδιαίτερος ἀνάτυπα. Πάντως αἱ Ἐπιστημονικαὶ Ἐπετηρίδες τῶν δύο Θεολογικῶν μαρ Σχολῶν κατοπτρίζουν τὴν ἐπιστημονικὴν δραστηριότητα τῶν φιλοτίμως ἐργαζομένων Καθηγητῶν καὶ Ἐπιμελητῶν. Διὸ καὶ αἱ δημοσιευόμεναι Ἐπετηρίδες τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν μας ἔχουν διεθνή ἀπήχησιν.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Simposio Cristiano (= Χριστιανικὸν Συμπόσιον) — Edizione dell' Istituto di Studi Teologici Ortodossi S. Gregorio Palamas, Milano 1982, σχ. 80ν, σελ. 116.

Ὁ 6ος τόμος τοῦ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν βραβευθέντος κατὰ τὸ παρελθὸν *Simposio Cristiano*, ἀφιερωμένος κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν περὶ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἀποτελεῖ ἔκδοσιν τοῦ ἐν Μιλάνῳ ἐδρευόντος καὶ ὑπὸ τοῦ Πανος. Ἀρχιμανδρίτου κ. Τιμοθέου Μοσχοπούλου διευθυνομένου Ἰνστιτούτου Ὁρθόδοξων Θεολογικῶν Σπουδῶν «Ἁγιος Γρηγόριος Παλαμάς», ὅπερ καὶ μόνον διὰ τοῦ τίτλου αὐτοῦ ἀποτελεῖ σημαντικὴν ἐν τῇ Δύσει μαρτυρίαν τοῦ ὀρθόδοξου πνεύματος. Εἰς τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος τόμος, ὡς σημειοῖ ὁ προλογίζων τὴν ἔκδοσιν Σεβ. Μητροπολίτης Αὐστρίας κ. Χρυσόστομος, «συνεργάζονται ὀρθόδοξοι καὶ ρωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι, εἰδικευμένοι εἰς τὴν πατερικὴν θεολογίαν, καὶ ἐκθέτουν τὰς ἀπόψεις των ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ Πρῶτανος τῶν Ἑλλήνων Θεολόγων, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκός κ. Ἰωάννης Καρμίρης, παρουσιάζει τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν ἐπὶ τοῦ τρίτου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος διὰ τῆς μελέτης του «Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ» (*Lo Spirito Santo nella Chiesa*) (σ. 11-22). Ὡσαύτως καὶ ὁ γνωστός βενεδικτίνος μοναχός, συγγραφεὺς τοῦ διτόμου ἔργου «Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Ἰταλίᾳ», πατὴρ Gregorio Penco, συνεργάζεται εἰς τὸν παρόντα τόμον μὲ τὴν ἐνδιαφέρουσαν μελέτην του «Τὸ

“Ἅγιον Πνεῦμα εἰς τοὺς μοναστικούς συγγραφεῖς τοῦ Μεσαίωνα ἐν τῇ Δύσει» (Lo Spirito Santo negli autori monastici del medioevo occidentale) (σ. 23-38). Αἱ λοιπαὶ μελέται τοῦ τόμου εἶναι: Luigi Padovese (Ἰταλοῦ), «Lo Spirito Santo nella predicazione di Zeno da Verona» (= Τὸ “Ἅγιον Πνεῦμα ἐν τῷ κηρύγματι Ζήνωνος τοῦ ἐκ Βερώνης) (σ. 39-48)· Μάρκου Ὀρφανοῦ, «La processione dello Spirito Santo secondo alcuni Padri Greci» (= Ἡ ἐκπόρευσις τοῦ ἁγ. Πνεύματος κατὰ τινὰς “Ἑλληνας Πατέρας) (σ. 49-74)· Κώστα Ε. Τσιροπούλου, «Le radici bizantine in Domenico Theotokopoulos» (= Αἱ βυζαντινὰ ρίζαι εἰς τὸν Δομήνικον Θεοτοκόπουλον) (σ. 75-84)· Jean Besse (γάλλου), «Il Concilio di Calcedonia e il razionalismo» (= Ἡ σύνοδος τῆς Χαλκηδόνος καὶ ὁ Ὀρθολογισμὸς) (σ. 85-92)· Χρίστου Μαλεβίτση, «La presenza della grande assenza» (= Ἡ παρουσία τῆς μεγάλης ἀπουσίας) (σ. 93-102) καὶ Ἀρχιμ. Τιμοθέου Μοσχοπούλου, «Alcuni temi monastici orientali nella Regula Benedicti» (= Ἀνατολικά τινὰ μοναστικά θέματα εἰς τὸν Κανόνα τοῦ Βενεδίκτου) (σ. 103-109). Εἰς τὸ τέλος παρατίθενται βιογραφικὰ σημειώματα διὰ τοὺς συνεργάτας.

Ὁφείλονται συγχαρητήρια καὶ εὐχαριστίαι εἰς τὸν πατέρα Τιμόθεον Μοσχόπουλον, εἰς τὰς προσπάθειαις τοῦ ὅπου ὀφείλονται τόσον ἢ ὑπαρξίς τοῦ ἐν Μιλάνῳ Ἰνστιτούτου Ὀρθοδόξων Θεολογικῶν Σπουδῶν «Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς», ὅσον καὶ αἱ ἐκδόσεις τῶν τόμων τοῦ Χριστιανικοῦ Συμποσίου, οἱ ὅποιοι καθιστοῦν γνωστὰς εἰς τὴν Δύσιν πτυχὰς τινὰς τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας.

Κατακλινοῦντες, συμφωνοῦμεν πλήρως πρὸς τὸν Σεβ. Μητροπολίτην Αὐστρίας, ὅστις σημειοῖ διὰ τὴν κρινομένην ἐκδοσιν: «Ἀναλογιζόμενοι τοὺς κόπους καὶ τὰς προσπάθειαις τῶν ἐπιμεληθέντων τῆς ἐκδόσεως καὶ τῆς μεταφράσεως τῶν ξενογλώσσων κειμένων, τὰς ἀξιοθείας κατὰ τὴν τελευταίαν πενταετίαν ἐκδοτικὰς δαπάναις καὶ τὰ πενιχρὰ μέσα τοῦ Ἰνστιτούτου, δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν παρούσαν ἐκδοσιν ἐν Μιλάνῳ ὡς ἀθλον». Εὐχόμεθα, ὅπως τὸ Ἰνστιτούτον τοῦτο συνεχίῃ τὴν ἀκτινοβόλον δρᾶσιν καὶ ἐκδοτικὴν του προσπάθειαν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Aimé Georges Martimort, *Les diaconesses — Essai historique*, C.L.V.-
Edizioni liturgiche, Roma 1982, σχ. 8ον, σελ. 277.

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι τὸ 24ον εἰς τὴν σειράν τῶν ἐν Ρώμῃ γινομένων λαμπρῶν λειτουργικῶν ἐκδόσεων (Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae»—«Subsidia»). Αἱ ἐκδόσεις αὗται, αἵτινες γίνονται τῇ ἐπιμελείᾳ τῶν διακεκριμένων ἐπιστημόνων Α. Pistoia καὶ Α. Μ. Triacca, εἶναι λίαν σημαντικαὶ δι’ ἡμᾶς, διότι, ἕνεκα τοῦ προσωπικοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν φιλορθοδόξων τούτων θεολόγων, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καθιστοῦν γνωστὰς εἰς ὅλον τὸν κόσμον, διὰ τῶν κατ’ ἔτος ἐκδιδόμενων σχετικῶν τόμων, πάσας τὰς εισηγήσεις, αἵτινες γίνονται κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ἐν Παρισίοις Ἰνστιτούτου Ὀρθοδόξου Θεολογίας «Ἅγιος Σέργιος» ὄργανουμένας «Λειτουργικὰς Ἑβδομάδας».

Ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς 24ος τόμος, ὅστις ἀποτελεῖ ἐκτενὴ ἱστορικὴν πραγματείαν, ἀναφερομένην εἰς τὸν θεσμὸν τῶν διακονισσῶν, ἐγράφη ὑπὸ τοῦ διαπρεποῦς λειτουργιολόγου Aimé Georges Martimort, ὅστις εἶναι καθηγητὴς τῆς ἐν Toulouse Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Ἀνωτάτου Λειτουργικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Παρισίων, ὡς καὶ Διευθυντὴς τοῦ ἐν Γαλλίᾳ Centre de Pastorale Liturgique. Ὁ καθηγητὴς Martimort εἶναι διεθνῶς γνωστὸς ὡς ὁ ἐκδότης τοῦ καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας μεταφρασθέντος ὀγκώδους λαμπροῦ ἔργου «L’ église en prière» (Introduction à la Liturgie) (1961), τοῦ ὁποίου ἔχει ἐτοιμασθῆ ἐκτενεστέρα δευτέρα ἐκδόσις.

Πάντα ταῦτα ἐξηγοῦν διατὶ μετ’ ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος ἐλάβομεν τὸ περὶ διακο-

νισσῶν ἔργον τοῦ διακεκριμένου συναδέλφου, ἕπερ ἀποτελεῖ τῷ ὄντι μίαν ἀξιεπίαινον καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον λίαν ἐπιτυχήν προσπάθειαν κατατάξεως καὶ συνθέσεως τοῦ σχετικοῦ πηγαίου ὑλικοῦ δι' ἀξιοποιήσεως τῆς προϋπαρχούσης σχετικῆς βιβλιογραφίας, εἰς τὴν ὅποιαν μνημονεύεται καὶ χρησιμοποιεῖται καὶ ἡ ἐν τῇ «Θεολογία» δημοσιευθεῖσα ἐπὶ διδασκαρίᾳ διατριβῆ τοῦ ὑπογραφομένου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ χειροτονία ἢ χειροθεσία τῶν διακονισσῶν». Διὰ τὴν διατριβὴν ταύτην ἀναγνωρίζεται, ὅτι «de cérémonial des euchologes byzantins a-t-il été analysé en détail par E. Théodorou ... pour souligner les ressemblances saisissantes qui s' y manifestent entre l' ordination des diacres et celle des diaconesses» (σ. 248).

Μετὰ τὴν Εἰσαγωγὴν (σ. 7-9) καὶ τὸν Πίνακα συντηρήσεων καὶ βραχυγραφιῶν (σ. 10-12) εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἐξετάζεται τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως διακονισσῶν κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας (σ. 13-28) ἐν συναρτήσει πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως τῆς τάξεως τῶν χηρῶν (σ. 13-28). Ἐν συνεχείᾳ, εἰς τὸ Α' μέρος ἀναφέρονται καὶ ἀναλύονται αἱ περὶ διακονισσῶν μαρτυρίαι, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὰς ἐλληνοφώνους καὶ λοιπὰς Ἐκκλησίας. Πλέον συγκεκριμένως εἰς τὸ 2ον κεφάλαιον ἀναλύονται αἱ μαρτυρίαι τῆς «Διδασκαλίας τῶν Ἀποστόλων» καὶ τῆς «Διαθήκης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» (σ. 31-54)· εἰς τὸ 3ον κεφάλαιον παρουσιάζονται αἱ μαρτυρίαι τῶν διαφόρων βιβλίων τῶν «Ἀποστολικῶν Διαταγῶν» (σ. 55-72)· εἰς τὸ 4ον, 5ον καὶ 6ον κεφάλαιον ἀντιμετωπίζεται τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως διακονισσῶν εἰς Αἴγυπτον, Αἰθιοπίαν καὶ ἄλλας ἐπὶ μέρους περιοχὰς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (σ. 73-144). Εἰς τὸ 7ον κεφάλαιον παρουσιάζεται τὸ τυπικὸν τῆς χειροτονίας τῶν διακονισσῶν (σ. 145-164), ἐνῶ εἰς τὸ 8ον κεφάλαιον ἐξετάζεται ἡ παρακμὴ, ἡ ἐξαφάνις καὶ ἡ παρὰ ταῖς ἐπὶ μέρους ἀνατολικαῖς ἐκκλησιαῖς ἀνάμνησις τοῦ θεσμοῦ τῶν διακονισσῶν (σ. 165-184). Εἰς τὸ Β' μέρος τοῦ βιβλίου ἐξετάζεται ἡ σχέσις τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν διακονισσῶν. Ἀναλυτικώτερον, εἰς τὸ 9ον κεφάλαιον τινίζεται, ὅτι δὲν ὑπῆρχον διακονίσσαι ἐν τῇ Λατινικῇ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τοὺς 5 πρώτους αἰῶνας (σ. 185-196), ἐνῶ εἰς τὸ 10ον, 11ον καὶ 12ον κεφάλαιον παρουσιάζονται αἱ μαρτυρίαι περὶ ὑπάρξεως διακονισσῶν εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Δύσεως, ἐξετάζεται ἡ *Ordo ad diaconam faciendam* καὶ μνημονεύεται ἡ συνάρτησις τῶν διακονισσῶν πρὸς τὰς ἡγουμένας τῶν γυναικείων μοναστηρίων καὶ πρὸς τὴν γυναικείαν μοναστικὴν ζωὴν (σ. 197-244). Τέλος, εἰς τὸ Συμπέρασμα ὁ καθηγητὴς Martimort ἀντιμετωπίζει τὸ ζήτημα κατὰ πόσον αἱ διακονίσσαι εἶχον τὸν διακονικὸν βαθμὸν τῆς ἱερωσύνης. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐξετάζει τὸ ζήτημα τοῦτο ἐν συσχετισμῷ πρὸς τοὺς διὰ τοὺς ἀνδρας προοριζομένους τρεῖς βαθμοὺς τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, τὸ συμπέρασμα του εἶναι κατ' οὐσίαν σύμφωνον πρὸς τὸ συμπέρασμα τῆς μνημονευθείσης διδακτορικῆς διατριβῆς τοῦ ὑπογραφομένου, κατὰ τὸ ὅποιον «ἡ χειροτονία τῶν διακονισσῶν, παρὰ τὰς λειτουργικὰς αὐτῆς ὁμοιότητας πρὸς τὴν χειροτονίαν τοῦ διακόνου, εἶχεν — ἐν συγκρίσει πρὸς ταύτην — ἰδιότυπον πῶς (*sui generis*) χαρακτῆρα, ἅτε μὴ σημαίνουσα προαγωγὴν τῶν χειροτονουμένων ἐκ τυχόν ἐτέρων κατωτέρων βαθμῶν γυναικείου κλήρου (λ.χ. ὑποδιακόνων) μηδὲ παρέχουσα αὐταῖς δικαιώματα δι' ἄνοδον εἰς τοὺς βαθμοὺς τοῦ πρεσβυτέρου ἢ τοῦ ἐπισκόπου». Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἄρῃ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ χειροτονία τῶν διακονισσῶν εἶχε πάντα τὰ εἰδολογικὰ ἢ μορφολογικὰ γνωρίσματα τῶν ἀνωτέρων χειροτονιῶν καὶ ἦτο τὸ μοναδικὸν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἶδος χειροτονίας γυναικείου, διὰ τῆς ὅποιας ἐδημιουργεῖτο ὁ μοναδικὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ βαθμὸς τοῦ γυναικείου κλήρου καὶ ἡ μοναδικὴ τάξις αὐτοῦ, ἥτοι ὁ βαθμὸς καὶ ἡ τάξις τῶν διακονισσῶν, ἥτις οἶνει ἐθεωρεῖτο ὡς παράρτημα καὶ συμπλήρωμα τῆς τάξεως τῶν διακόνων, ἀπαραίτητον διὰ τὴν παρὰ ταῖς γυναῖξιν διακονίαν. Πρὸς κατανόησιν τοῦ χαρακτῆρος τῆς βυζαντινῆς χειροτονίας τῶν διακονισσῶν ἐπιβάλλεται ὁ συσχετισμὸς τῆς λειτουργικῆς πράξεως πρὸς τὴν κανονικὴν θεώρησίν της, ἥτις γίνεται ἀρκούντως αἰσθητὴ εἰς τὴν Ἰουστινιάνειον ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν καὶ εἰς τοὺς συνοδικοὺς κανόνας.

Γενικῶς, ἀνεξαρτήτως τοῦ ζητήματος ἐὰν συμφωνῇ ἢ διαφωνῇ τις πρὸς πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ σημεῖα τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ πηγαίου ὕλικου, δέον νὰ ἐξαρθῇ ὅτι ἡ ἐκτενὴς πραγματεία τοῦ καθηγητοῦ Martimort, ἀποτελοῦσα ἀξιολογωτάτην σύνθεσιν τῶν μέχρι τοῦδε ἱστορικῶν διερευνήσεων τοῦ εἰς τὴν τάξιν τῶν διακονισσῶν ἀναφερομένου πηγαίου ὕλικου, ἀποτελεῖ σπουδαιοτάτην συμβολὴν εἰς τὴν καθ' ὅλου ἱστορικὴν ἔρευναν καὶ εἰς τὸν διεκκλησιαστικὸν διάλογον περὶ τῆς θέσεως τῶν γυναικῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Moderne Ikonen, Theologische Bilder von Anton Wollenek mit erklärenden Texten vom Ernst Chr. Suttner. Verlag Herold, Wien. München 1979, σσ. 87 μετὰ 16 ἀπεικονίσεων.

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Πατρολογίας καὶ Ἐπιστήμης τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν (Ostkirchenkunde) παρὰ τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης Ὁσιολ. Καθηγ. Δρ. Ernst Christoph Suttner, ἐξέδωσε πρὸ καιροῦ καλαίσθητον τόμον ὑπὸ τὸν τίτλον: Μοντέρναι εἰκόνες. Θεολογικαὶ παραστάσεις τοῦ Anton Wollenek μετ' ἐξηγητικῶν κειμένων τοῦ Ernst Chr. Suttner. Πρόκειται δηλ. διὰ μίαν ἐπιλογὴν ἐκ τοῦ ἀξιολόγου θρησκευτικοῦ ἔργου τῆς νεωτέρας περιόδου (1965-1977) τοῦ ἐν Baden παρὰ τῇ Βιέννῃ ζῶντος ζωγράφου, Καθηγ. Διπλωματούχου Μηχανικοῦ καὶ Δρὸς τῶν Τεχνικῶν A. Wollenek.

Τὸ ἔργον σύγκειται ἐκ Α) τῆς εἰσαγωγῆς (Τὸ Εὐαγγέλιον μετεφρασμένον εἰς χρῶμα. Τέχνη καὶ Ἐκκλησία. Νὰ μοντεροποιηθοῦν αἱ εἰκόνες; Διὰ τὰς ἀπεικονίσεις μας (σ. 5-11), Β) τοῦ κυρίως μέρους, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει δεκαεὶς ἀπεικονίσεις ἔργων τοῦ W. καὶ τὰ ἐξηγητικὰ κείμενα τοῦ S [1. Ὁ Χριστὸς σταυρωθεὶς εἰς τὰς ἀμαρτίας μας. 2. Ὁ Χριστὸς, ὁ Κύριος τοῦ Παντός. 3. Ἡ φλεγόμενη Βάτος. 4. Ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Χριστοῦ. 5. Αἱ ἐμφανίσεις τοῦ Ἀναστάτου. 6. Ὁ Προφήτης Ἡλίας. 7. Ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ. 8. Ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. 9. Τὸ πρωταρχικὸν Μυστήριον Ἐκκλησίας. 10. Ἡ Ζωοδόχος πηγὴ. 11. Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλία. 12. Ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. 13. Ἡ εἰς Οὐρανούς Μετάστασις τῆς Θεοτόκου. 14. Ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος τῆς Ἀσίζης. 15. Ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ τῆς Ἐδέσσης. 16. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος (σ. 12-82)], Γ) τοῦ ἐπιλόγου τοῦ W. (σ. 83-86) καὶ Δ) ἐνὸς καταλόγου τῶν ἀπεικονίσεων (σ. 87).

Ὁ κρινὼν τὸ βιβλίον τοῦτο, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, θὰ πρέπη νὰ στραφῇ πρωτίστως εἰς τὰ ἔργα τοῦ W. καὶ ἀκολουθῶν εἰς τὰς ἐρμηνείας τοῦ S.

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὰ ἔργα τοῦ W, ταῦτα εἰκονογραφικῶς εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ Χριστολογικοῦ, Θεομητορικοῦ καὶ Ἀγιολογικοῦ κύκλου. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικὰ νέα καὶ πρωτότυπα (πίν. 1, 2, 8, 9) καὶ ἄλλα παλαιὰ μὲν, ἀλλ' ἐπεξεργασμένα ὑπὸ σχετικῶς νέαν μορφήν (πίν. 1, 3, 4, 5, 10, 11, 13, 16). Ἐκτὸς τούτου καὶ ὠρισμένα ἀπὸ τὰ συμβολικὰ μοτίβα τῶν παραστάσεων (Ἁγία Τριάς, Χερουβεὶμ, Σεραφεὶμ, ἀνθρώπινα ἔμβρυα, ὀφθαλμοί, ἡλιακὰ συστήματα, μόρια, ἄτομα), εἶναι νέα, ἐνδιαφέροντα ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνισίν των καὶ εἰσάγονται κατὰ τρόπον εὐστοχον καὶ ἀριστοτεχνικὸν ἐντὸς τῶν καθόλου συνθέσεων (πίν. 2, 3, 8, 10, 11).

Συνθετικῶς μερικὰ εἶναι ἀπλούστερα (πίν. 1, 4, 15), ἐνῶ ἕτερα πολυφωνικότερα, ἐνίοτε μάλιστα ἐμποιοῦντα τὸ αἶσθημα τοῦ horror vacui (πίν. 2, 3, 10, 13, 16). Ἀρκετὰς φορὰς ἐμφανίζουσι μεγάλας μελωδικὰς καμπύλας καὶ πλαῖσια (πίν. 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 16), ἐνῶ ἄλλοτε γεωμετρικῶς αἰχμηρὰ τοιαῦτα (πίν. 5, 9, 12, 15), τὰ ὁποῖα δεσπόζουσι εἰς τὰς συνθέσεις καὶ συνδέουσι εὐφυῶς διάφορα μοτίβα μεταξὺ των ἢ διαχωρίζουσι ἐπὶ μέρους λεπτομερείας των. Ὁρισμέναι συνθέσεις, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ γράφοντος, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως συλλήψεως, ὅσον καὶ ἐκτελέσεως, ἤμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς λίαν ἐπιτυχεῖς (πίν. 1, 2, 4, 6, 7, 9, 11, 15, 16).

Χρωματικῶς ἐμφανίζουσι πλούσια καὶ ἔντονα χρώματα, συχνάκις μετ' ἀντιθέσεων. Τὸ χρυσοῦν κυρίως καὶ τὸ ἀργυροῦν κατέχουσι μίαν ἰδιαιτέραν καὶ δυναμικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν (πίν. 4, 11, 12, 13). Αἱ σκιαί εἶναι ὀλίγαι, τονιζομένου οὕτω τοῦ διδιαστατοῦ τῶν παραστάσεων, τὸ ὁποῖον ἐπιτυγχάνεται καὶ διὰ τῆς ὑπερθέσεως τῶν μορφῶν, παρὰ τὸ τριδιάστατον τῆς ὕλης τῆς βάσεως, λόγῳ τοῦ ἀναγλύφου χαρακτήρος τῶν (πίν. 2, 6, 7, 9, 10, 12).

Τεχνικῶς ἔχουσι ἐκτελεσθῆ ἐπὶ ξύλου, τὸ ὁποῖον ὅμως εἶναι ἐπεξεργασμένον διὰ προστύπων ἀναγλύφων. Εἶναι δηλ. ἐν εἶδος σύγχρονον τῶν σπανίων παλαιότερων ἀναγλύφων εικόνων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προσδίδει εἰς αὐτὰ ἓνα ἰδιαιτέρον χαρακτήρα καὶ μίαν ἐλκυστικότητα (σ. 10, 84-85). Εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ ὁ W. χρησιμοποιεῖ μετὰ μεγάλης ἐλευθερίας τὸν χρωστήρα, τοῦθ' ὅπερ καταδεικνύει καὶ τὴν ταχύτητα τῆς ἐκτελέσεως.

Τεχνοτροπικῶς ὁπωσδήποτε εἶναι ἐπηρεασμένα ἐκ τῶν προτύπων τῆς Προρωμανικῆς τέχνης. Ἡ τεχνοτροπία τῶν εἶναι ἐξπρεσιονιστικὴ καὶ παρουσιάζει ἀρκετὰ γνωρίσματα τῆς ἀπλοϊκῆς ζωγραφικῆς (Naive Malerei). Πολλὰς φορές διακρίνει κανεὶς στοιχεῖα τοῦ ἄγχιου καὶ τῆς ἀπογνώσεως, ἐνῶ τὰς μορφὰς χαρακτηρίζει μίαν μορφολογικὴν «ἀσχημία» καὶ τὸ ἀπόκοσμον τῶν ἐκφράσεων (πίν. 1, 2, 3, 5, 12, 14). Τοῦτο ἀσφαλῶς προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ W. ἤρχισε νὰ ζωγραφίξῃ κατὰ τὴν μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον περίοδον, καὶ ἐμβάλλει εἰς σκέψεις τὸν θεατὴν. Συγχρόνως ὅμως ἡ δυσμορφία ἤμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ καὶ ὡς ἐν καλλιτεχνικῶν μέσων ἀποπνευματοποιήσεως τῶν εἰκονιζομένων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς βυζαντινῆς τέχνης παραλαμβάνουσι ὅχι ὀλίγα, εἰκονογραφικὰ κυρίως, καὶ ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐνσωματώνουσι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μετὰ δεξιότητις ἐντὸς τῶν συνθέσεων (πίν. 3, 6, 7, 10, 12, 13, 15). Ὡς ἐκ τούτου ἡ τέχνη τοῦ W. θὰ ἤμποροῦσε ἴσως νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς μίαν ἀπὸ μέρους δυτικῶν καλλιτέχνων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ υπογραμμισθῆ, προσπάθεια παραστατικῆς ἐκφράσεως τοῦ ἤδη ἀρξάμενου Θεολογικοῦ διαλόγου μεταξὺ τῆς Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος ὅμως ἔχει βαθύτερα χρονικὰ ὅρια, ὡς μίαν προσπάθειαν συγχρόνου θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τὴν παράδοσιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἄνθρωπον τῆς ἐποχῆς μας. Τοῦτο δὲν μειώνει τὸ γεγονός, ὅτι ὁ βαθμὸς τῶν ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν στοιχείων ποικίλλει εἰς τὰ ἀπεικονιζόμενα ἔργα.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς ἐρμηνείας τῶν παραστάσεων ὑπὸ τοῦ Καθηγ. Σ., αὐταὶ εἶναι κυρίως γενικοῦ θεολογικοῦ χαρακτήρος μὲ πολλὰς ἐπιτυχεῖς καὶ ἐνσυναισθητικὰς εἰκονογραφικὰς ἀναλύσεις, ἀνευ διεξοδικῆς συζητήσεως προβλημάτων τεχνικῆς, τοῦθ' ὅπερ κάμνει ὁ W. εἰς τὸν ἐπίλογόν του, καὶ τεχνοτροπίας καθὼς καὶ ἀνευ παραθέσεως παραπομπῶν καὶ βιβλιογραφίας, πρᾶγμα ὅμως τὸ ὁποῖον καθιστᾷ ἀνετατέραν τὴν ἀνάγνωσιν καὶ δὲν κουράζει τὸν ἀναγνώστην. Ἐὰν δὲ ὡς εἰς τὰς σ. 6-7 ὑπεισέρχεται εἰς μίαν προσπάθειαν ἐρμηνείας ὀρισμένων τεχνοτροπικῶν κατευθύνσεων τοῦ W. ἐκ τῶν διδαγμάτων τῆς Ἀλεξανδρινῆς καὶ Ἀντιοχείανης ἐξηγητικῆς Σχολῆς, τοῦτο ἀποτελεῖ μᾶλλον ἐξαιρέσειν Ὁ Σ. παραθέτει τέλος προσφυσῶς εἰς τὴν ἐκάστοτε ἐρμηνείαν καὶ πολλὰ σχετικὰ κείμενα ἐκ τῆς Π. καὶ Κ.Δ. ἢ τῶν Συνόδων. Ὁ ἀναγνώστης ἤμπορεῖ ἐξ ἄλλου μεθ' ἱκανοποιήσεως νὰ διαπιστώσῃ, ὅτι ὁ Σ. διακατέχεται ὑπὸ ὅχι εὐκαταφρονήτου οἰκουμενικοῦ πνεύματος (σ. 6, 9, 63).

Γενικῶς ὁ τόμος ἀπὸ ἀπόψεως ἐκδοτικῆς τόσον τοῦ κειμένου, ὅσον καὶ τῶν φωτογραφιῶν, ἐννοεῖται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν δυνατοτήτων τῶν συγχρόνων μέσων ἀναπαγωγῆς τῶν παραστάσεων, παρουσιάζει ἀρτιωτάτην ἐμφάνισιν.

Περαιῶν συγκαίρει ὁ γράφων τὸν φίλον Καθηγητὴν διὰ τὴν ἐργασίαν του ταύτην, καὶ τοῦ εὐχεται τὴν εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον ἔκδοσιν ὁλοκλήρου τοῦ ἔργου τοῦ καλλιτέχνου τούτου.

Δρ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΠΑΣ
Μητροπολίτης Ἐλενουπόλεως

Διακόνου Χρυσοστόμου Φλωρεντῆ, Βραβεῖον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου, Ἀθήναι 1980, σελ. κ' + 207 + πίν. VIII (Ἑταιρεία Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Μελετῶν, Διπτύχων Παράφυλλα, 1).

Διάφορον εἶναι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔργον τοῦ παρόντος βιβλιογραφικοῦ σημειώματος. Διάφορον καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς — πρόκειται περὶ ἔργου τῆς Μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς — ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ εἶδος τοῦ ἐκδιδομένου κειμένου — πρόκειται περὶ πεζοῦ ἀνήκοντος περισσότερον εἰς τὸ ἀρχαϊκὸν ὕλικὸν καὶ ὀλιγώτερον εἰς τὸ ἐντεχνον φιλολογικὸν εἶδος. Εἶναι πρὸς τοῦτοις ἰδιότυπον, καθ' ὅσον εἶναι πρακτικῆς φύσεως καὶ ὀφείλεται εἰς διαφόρους «συγγραφεῖς».

Βραβεῖον νοεῖται τὸ βιβλίον ἐκεῖνο εἰς τὸ ὅποιον οἱ μοναχοὶ μιᾶς Μονῆς ἀναγράφουν διὰ βραχέων τὴν «πρᾶξιν τελευτῆς» ἐνὸς ἀδελφοῦ. Εἰς αὐτὴν δίδονται σύντομοι πληροφορίες περὶ τοῦ ἐκδημήσαντος (ὄνομα, ἰδιότης, ἀξίωμα, τρόπος θανάτου, ἡλικία, καταγωγή καὶ ἄλλαι πληροφορίες ἐνίοτε χρησιμώταται).

Ἐπιμελητῆς τῆς ἐκδόσεως εἶναι ὁ βιβλιοφύλαξ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου ἱεροδιάκονος π. Χρυσόστομος Φλωρεντῆς, φιλόλογος, μελετητῆς καὶ ἀνακαινιστῆς τῆς Βιβλιοθήκης. Φιλοξενεῖται δὲ τὸ «Βραβεῖον» εἰς τὴν σειρὰν «Διπτύχων Παράφυλλα» τοῦ νεοσυστάτου περιοδικοῦ «Δίπτυχα» τῆς ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Μελετῶν.

Ἡ ὄλη προσπάθεια ἐντάσσεται εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἀναγεννητικῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία παρατηρεῖται κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετίαι εἰς τὴν Μονήν.

Ἡ δομὴ τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ συνήθης: Προτάσσεται πρόλογος τοῦ ἡγουμένου καὶ εἰσαγωγή τοῦ συγγραφέως περιλαμβάνουσα ἐξήγησιν τῶν χρησιμοποιουμένων συμβόλων, συντετημένων λέξεων καὶ βραχυγραφῶν καὶ χρήσιμον βιβλιογραφίαν. Μεθ' ὃ περιγράφονται ἀναλυτικῶς οἱ ἀρχαϊκοὶ κώδικες εἰς τοὺς ὁποίους βασιζέται ἡ ἔκδοσις καὶ παρέχονται αἱ ἀναγκαῖαι ἐπεξηγήσεις διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου. Σκοπιμῶς ἀποφεύγεται ἡ ἱστορικὴ καὶ ἄλλη ἐκμετάλλευσις τοῦ κειμένου, καθ' ὅσον, ὅπως ρητῶς δηλοῦται, σκοπὸς τοῦ ἔργου εἶναι ἡ πληρεστέρα κατὰ τὸ δυνατόν ἔκδοσις τοῦ κειμένου, πλαισιωμένη καὶ ἐνισχυμένη μὲ ὄλην τὴν γνωστὴν βιβλιογραφίαν καὶ τὴν ἐπικουρικὴν πληροφόρησιν, τὴν ὁποίαν παρέχουν αἱ χιλιάδες τῶν ἀνεκδότων εἰσέτι ἐγγράφων τοῦ Ἀρχαίου τῆς Μονῆς. Ἡ τελευταία αὕτη ἐκ τῶν ἐγγράφων ἐπικουρία εἶναι τοσοῦτον μᾶλλον εὐπρόσδεκτος, καθ' ὅσον μόνον ὁ συγγραφεὺς εἶναι εἰς θέσιν νὰ μᾶς τὴν παράσχῃ, ἕνεκα τῆς θέσεώς του καὶ τῆς γνώσεως τοῦ ἀνεκδότου ἀρχαϊκοῦ ὕλικου.

Ἀκολουθεῖ ἡ διπλωματικὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου, ἡ ὁποία παρουσιάζει πιστὴν κατὰ πάντα εἰκόνα τῶν ἀρχαϊκῶν κωδίκων. Ἡ πρώτη ἀναγραφή ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1552 (τὸ παλαιότερον Βραβεῖον φαίνεται ὅτι ἔχει ὀριστικῶς ἀπολεσθῆ), ἡ δὲ τελευταία εἶναι ἐκείνη τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θυατείρων καὶ Μεγάλης Βρετανίας κυροῦ Ἀθηναγόρου (1979) ὁ ὁποῖος ἦτο Πάτριος τὴν καταγωγὴν καὶ ἀδελφὸς τῆς Μονῆς.

Ὁ σ. ἔθεσεν εἰς ὑποσημειώσεις πάσας τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας ἄλλοθεν ἐγνώριζε δι' ἐκάστην ἀναγραφήν εἰς τοὺς οικείους τόπους. Οὕτω πολλάκις αἱ ἐπὶ μέρους ἀναγραφαὶ καθίστανται μικροὶ πυρῆνες περαιτέρω μελετῶν.

Ἐτέρα πηγὴ πάσης φύσεως πληροφοριῶν (ἱστορικῶν, κοινωνικῶν, δημογραφικῶν, οἰκονομικῶν, ὑγειονομικῶν, λαογραφικῶν κλπ.) διὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας καὶ μετέπειτα οὐχὶ μόνον διὰ τὴν Πάτμον ἀλλὰ δι' ὅλοκληρον τὴν Δωδεκάνησον καὶ τὸ Αἰγαῖον εἶναι τὸ ἐκτενέστερον εὔρετῆριον, ἐν συνδυασμῶ μετὰ τοῦ κειμένου, ἔπου ἡ ἀνεύρεσις τῶν πληροφοριῶν κατεσπαρμένων εἰς διαφόρους σελίδας εἶναι λίαν δυσχερῆς.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ «Βραβεῖου» τῆς Μονῆς Πάτμου πιστεύεται ὅτι θὰ ἀνανιῆσῃ εὐρύτατα τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ θὰ ρίψῃ φῶς εἰς

πολλὰ προβλήματα τῆς τοπικῆς ἱστορίας πολλῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Ἐρχομένη δὲ ὡς συνέχεια τῶν λοιπῶν δραστηριοτήτων τῆς Μονῆς πιστοποιεῖ μίαν ἀκόμη φορὰν ὅτι τὰ παλαιὰ μοναστικά κέντρα τῆς χώρας μας εἶναι δυνατὸν καὶ σήμερον νὰ διαδραματίσουν σημαντικὸν ρόλον οὐχὶ μόνον εἰς τὸν τομέα τῆς θείας λατρείας ἀλλὰ καὶ εἰς ποικίλους ἄλλους τομεῖς τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς.

A. Δ. KOMINHE

Χρυσοστόμου Θέμελη, Μεσσηνίας, *Ὁ Εὐβοεὺς Ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Ζιγαβηνὸς (1835-1910)*, Ἀθήναι 1981, σελίδες 110, ἀν. ἐκ τοῦ περ. «Ἐκκλησία».

Μετὰ πολλῆς χαρᾶς βλέπει κανεὶς τὴν ἐμφάνισιν ἰδιαιτέρων μονογραφιῶν ἐπὶ προσώπων ἢ θεμάτων, συνδεομένων πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἱ. Θεολογικῆς σχολῆς Χάλκης (1844-1971). Μεταξὺ ἄλλων, τοιαύτας μελέτας γράφουν οἱ Γεώργιος Μεταλληνός, περὶ τοῦ σχολάρχου Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου Τυπάλδου-Ἰακωβάτου, ὁ Ἀνδρέας Τηλλυρίδης, περὶ τοῦ σχολάρχου Γερμανοῦ Στρηνοπούλου, Σελευκειᾶς-Θυατείρων, ὁ Ἀθανάσιος Παπᾶς, Ἐλενουπόλεως, ἀρχαιολογικῆς-καλλιτεχνικῆς ὑφῆς, οἱ δεκάδες τῶν συνεργατῶν εἰς τὸν τόμον: Ἐπετηρὶς Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης, Ἀθήναι 1980. Ἴδε εὐρύτεραν βιβλιογραφίαν εἰς:

B. Θ. Σταυρίδου, Ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, 3 τόμοι, Ἀθήναι-Θεσσαλονίκη, 1968-1973.

Τοῦ Αὐτοῦ, Ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, Σύντομος Ἱστορία, Ἐπετηρὶς Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης, Ἀθήναι 1980, σ. 35-49.

Τοῦ Αὐτοῦ, Μεμονωμένα Ἔργασια.

Αἱ μονογραφίαι αὗται ἐξονυχίζουσιν εἰς βάθος τὰ πρόσωπα καὶ τὰ θέματα ταῦτα.

Ἔργασιαν παρομοίως φύσεως ἀποτελεῖ καὶ ἡ μονογραφία τοῦ Μεσσηνίας Χρυσοστόμου Θέμελη, μετὰ τὸν τίτλον, ὡς ἄνω. Μετὰ τὸν πρόλογον (σ. 5), ἀκολουθοῦν ὁ βίος (σ. 6-16) καὶ τὰ συγγράμματα (σ. 17-104) τοῦ Γρηγορίου Ζιγαβηνοῦ (1872-1883/1884). Οὗτος τὸ 1884 διωρίσθη ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον προϊστάμενος τῆς ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου κοινότητος τῆς Μασσαλίας, ὅπου καὶ ἀπέθανε τὸ 1910. Συγκαταλέγεται εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἀρχιμανδριτῶν, οἱ ὅποιοι καίτοι ἐψηφίσθησαν εἰς τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα ὑπὸ τῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἀπεδέχθησαν τὴν γενομένην προαγωγὴν καὶ ἀπέθανον ὡς ἱερομόναχοι [B. Θ. Σταυρίδου, Ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, 1 (Ἀθήναι 1970), 82-84· 3 (Θεσσαλονίκη 1973) 22].

Ὁ Μεσσηνίας Χρυσόστομος ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Γρηγόριος Ζιγαβηνὸς ἐγενήθη τὸ 1835 εἰς τὴν Κύμην τῆς Εὐβοίας, ἐνῶ ὁ Ἀπόστολος Μέξης ἀναγράφει ὡς τόπον τῆς γενήσεως τοῦ Ζιγαβηνοῦ τὴν Χίον. [Ἡ ἐν Χάλκῃ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολή, 1 (ΚΠολις 1933), 204]. Τὴν Χίον ἔχει καὶ ὁ B. Θ. Σταυρίδης εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἀποφοίτων, ἐκ τῶν ἀρχείων, εἰς τὸν τόμον Α' (Ἀθήναι 1970), σ. 148, ἐνῶ εἰς τὰς σελίδας 82-84 τοῦ ἰδίου τόμου παραθέτει καὶ τὰς δύο γνώμας (περὶ Χίου καὶ Εὐβοίας), εἰς δὲ τὸν μεταγενέστερον χρονικῆς τόμον Γ' (Θεσσαλονίκη 1973), σ. 22 λέγει ὅτι ὁ Γρηγόριος Ζιγαβηνὸς «εἶναι ἀναμφισβητήτως Εὐβοεὺς τὴν καταγωγὴν», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ὡς φαίνεται, ὑπ' ἄψιν τοῦ ὁ συγγραφεύς, [σ. 9, ὑποσημ. 4].

Πρωτοτυπίαν παρουσιάζει τὸ Β' μέρος τῆς ἐργασίας «Συγγράμματα», ὅπου καταγράφονται τὰ δυνάμενα νὰ ἀνευρεθοῦν δημοσιεύματα τοῦ ἀνδρὸς (17 τὸν ἀριθμὸν), μετὰ πληροφορίας περὶ ἐνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν, τὴν ἀνάλυσιν των καὶ τὴν ἀναγωγὴν τῶν εἰς αὐτὰ γρα-

φομένων πρὸς τὰ σήμερον παρ' ἡμῖν κρατοῦντα ἐκκλησιαστικά πράγματα. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ζιγαβηνοῦ.

«Μία ἐκ τῶν σχεδὸν συγχρόνων Ἐκκλησιαστικῶν αὐτῶν ἀξιολόγων προσωπικοτήτων, εἶναι καὶ ὁ Εὐβοεὺς Ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Ζιγαβηνὸς (1835-1910). Ἡ σπουδαιότης τοῦ κληρικοῦ τούτου ἀνάγεται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν λαμπρότητα τοῦ βίου αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ ἀξιοπρόσεκτον θεολογικὸν συγγραφικὸν ἔργον. Ἐργασθεὶς πιστῶς, φιλοτίμως καὶ φιλοπόνως πρὸς δόξαν καὶ τιμὴν τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, Μ. Ἀσίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, κατέστη περιβλεπτός καὶ ἀξιοσέβαστος κληρικὸς ἀνὰ σύμπασαν τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, τιμῆσας οὐ μόνον τὴν γενέτειραν αὐτοῦ Εὐβοίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος γενικώτερον» (σ. 5).

Ὁ Μεσσηνίας Χρυσόστομος ἀποτελεῖ παράδειγμα λογίου ἱεράρχου, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται, ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας, παραλλήλως πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ ποιμαντορικά αὐτοῦ καθήκοντα, καὶ μὲ τὸ συγγραφικὸν ἔργον. Ἴσως δὲ νὰ ἐφθασεν ἡ ὥρα διὰ τὸν καταρτισμὸν μιᾶς ἐπιστημονικῆς καταγραφῆς, τὴν φορὰν αὐτῆν, τῶν ἰδικῶν του δημοσιευμάτων.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία (ΕΘΒ), Διευθυντής: Κ. Γ. Μ π ό ν η ς, Ἀκαδημαϊκός. *Τεύχος Δεύτερον, Βιβλιογραφία Ἔτους 1978 καὶ Παραλειπόμενα 1977*, Ἐπιμέλεια Ἀ δ α μ α ν τ ί ο υ Σ τ. Ἀ ν ε σ τ ῖ δ η, Ἀθήναι 1980, σελίδες α'-λ' + 1-446. Παράρτημα Περιοδικῶ «Θεολογία», τόμος ΝΑ (1980).

Ὁ γράφων, εἰς σημείωμά του ἐπὶ τοῦ πρώτου τεύχους τῆς ὡς ἄνω Βιβλιογραφίας, Θεολογία 51 (1980) 951-953, κατέληγεν ὡς ἐξῆς: «Εὐχόμει τὴν τακτικὴν ἀνὰ πᾶν ἔτος ἐμφάνισιν τῆς ΕΘΒ». Ἡ ἐμφάνισις τοῦ δευτέρου τεύχους κατέστησε τὴν εὐχὴν ταύτην μίαν πραγματικότητα. Τὸ σημείωμα ἐκεῖνο ἀποτελεῖ καὶ τὴν βάσιν ἐκκινήσεως διὰ τὰ ὅσα ἀκολουθοῦν.

Ὁ συντάκτης τῆς ΕΘΒ Ἀδαμάντιος Στ. Ἀνεστίδης εἶχε τὴν λεπτότητα ὅπως εὐχαριστήσῃ γραπτῶς τοὺς ἀσχοληθέντας μὲ τὸ πρῶτον τεύχος εἰς τὰ «Ἐισαγωγικά» του (σ. θ'-ια') καὶ νὰ προέλθῃ εἰς ἕνα διάλογον μετ' αὐτῶν. Λαμβάνων εἰς αὐτὰ ἐν πρὸς ἐν τὰ σημεία, τὰ ὁποῖα ἔθιγον οἱ βιβλιοκριταί, ὅπως εἶναι τὸ διάγραμμα ταξινομήσεως, ἡ βασικὴ ἀνεπάρκεια ἢ πληρότης τοῦ πρώτου τεύχους, αἱ συντομογραφίαι-σελιδῶσεις, ἡ ταξινόμησις, κλπ. ἐκθέτει τὰς ἀπόψεις του.

Ἡ ταξινόμησις. Αἱ 31 ἐνότητες ἢ μέρη παραμένουν ὅπως εἶχον εἰς τὸ πρῶτον τεύχος. Ἐμφανίζονται ὁμως βελτιώσεις ἐπὶ παραγράφων μέσα εἰς τέσσαρα μέρη: Α', ΚΗ', Λ', ΛΑ'. Πληρότης. Ἐπλουτίσθη ὁ κατάλογος τῶν περιοδικῶν καὶ προστετήθησαν τὰ παραλειπόμενα τοῦ ἔτους 1977. Ἡ πληρότης καθίσταται ἐμφανὴς ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν ἐλίδων (Τεύχος Α', α'-ιδ' + 1-294. Τεύχος Β', ὡς ἄνω) καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν λημμάτων (Τεύχος Α' 2996. Τεύχος Β', 6453). Ἡ διαφορὰ ἀξία λόγου.

Αἱ συντομογραφίαι-σελιδῶσεις. Ὁ συντάκτης συνεχίζει τὸν ἰδικὸν του τρόπον παραθέσεως τούτων, ὁ ὁποῖος καὶ παραμένει ἐπιστημονικός.

Ἡ ταξινόμησις.

«Ἡ ταξινόμησις γίνεται μὲ βάση τὸν τίτλο καὶ ἔχει τὸ περιεχόμενον, τὸ ὁποῖο ἐκ συστάματος ἀγνοεῖ ἢ ἀποδελτίωση. Καί, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ τίτλος τίς περισσότερες φορὰς ἐπιδέχεται πολλὰς ἐρμηνεῖς ταξινομικὰς» (σ. ι').

Ἡ ἀποψις αὐτῆ τοῦ Ἀδαμαντίου Στ. Ἀνεστίδου δὲν εὕρσκει πλήρως σύμφωνον

τὸν ὑπογραφόμενον ὡς διδάσκαλον καὶ ἀσχολούμενον κάπως μὲ τὴν βιβλιογραφικὴν ἐπιστήμην. Ἡ εἰς τὸν τόμον τοῦτον καταβαλλομένη προσπάθεια διὰ τὴν ἀκριβῆ τοποθέτησιν ἐνὸς ἐκάστου δημοσιεύματος εἰς τὴν ἀνάλογον θέσιν εἶναι ἀξία προσοχῆς. Καὶ πάλιν «παρακαλῶ, ὅπως ἔχω τὴν ἀδεια τὸ ἐπιμεληθέντος τῆς ἐκδόσεως ὅπως ὑποβάλω ὠρισμένως ἐπὶ τοῦ προκειμένου σκέψεις», ἔστω καὶ μὲ μόνην τὴν ἀνάγνωσιν τῶν τίτλων.

Γ'. Γενικὴ Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία, σ. 49-60.

775. Timiadis E., Saint Pierre dans l' exégèse orthodoxe, *Istina* 23 (1978) 56-74, σ. 50. Μήπως θὰ ἦτο καλύτερον νὰ εὑρίσκετο τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸ Μέρος Ζ', Βιβλικὴ Θεολογία, σ. 99-107;

840/841. Istavridis V. T., The Ecumenicity of Orthodoxy, σ. 54. Ἡ ἐργασία αὐτῆ, ἡ ἔχουσα ὡς ἀντικείμενον τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν, θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ ἐτάσσεται εἰς τὸ Μέρος ΚΓ', Οἰκουμενικὴ Κίνησις, σ. 192-194.

Ε'. Ἱστορία Ὁρθοδόξων Ἑκκλησιῶν, σ. 75-93.

1624. Mergl. G., A. Pasadaios, Ὁ Πατριαρχικὸς Οἶκος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, σ. 93. Βιβλιοκρισίαι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου ὑπὸ τῶν Θ. Νικολάου καὶ Ἰ. Ρεζίνη τοποθετοῦνται εἰς ἕτερον Μέρος:

ΚΗ'. Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, σ. 212-230.

4109/4110, σ. 220.

Η'. Δογματικὴ καὶ Ἱστορία τῶν Δογμάτων, σ. 108-113.

1964. Β. Θ. Σταυριδίου, Barry Till, The Churches Search for Unity, σ. 112. Ἡ ἐργασία αὕτη εἶναι μία Ἱστορία τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως. Ἴδε Μέρος ΚΓ', Οἰκουμενικὴ Κίνησις, σ. 192-194.

Θ'. Συμβολικὴ, σ. 114.

1977. Galavaris G., Some aspects of symbolic use of lights in the Eastern Church.

1978. Idem, A bread stamp from Sinai and its relatives.

1979. Μ. Δ., Ἐῦλον Ἱερὸν.

Ὁ ὀρισμὸς τοῦ μαθήματος τῆς Συμβολικῆς, ἡ ὁποία τοποθετεῖται εἰς τὸν συστηματικὸν κλάδον τῆς Θεολογίας, δὲν νομίζω ὅτι ἐπιτρέπει τὴν παραμονὴν τῶν τριῶν τούτων ἐργασιῶν ἐνταῦθα. Ἴσως ἡ πλέον κατάλληλος θέσις δι' αὐτὰς νὰ εἶναι:

ΙΔ'. Λειτουργικὴ, σ. 128-130 ἢ

ΚΗ'. Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, σ. 212-230, ἢ

ΙΓ'. Κατηχητικὴ, σ. 127.

2139. Σταυρόπουλος Στ. Ι., Ἡ σύγχρονη Ρητορικὴ, Ἀθήναι, 1978, σ. 127. Κατὰ παραδρομὴν δὲν φαίνεται νὰ ἐτοποθετήθῃ ἡ ἐργασία αὕτη εἰς τὸ Μέρος

ΙΕ'. Ἑκκλησιαστικὴ Ρητορικὴ καὶ Θεῖον Κήρυγμα, σ. 131-170.

Τὰ σημεῖα ταῦτα τὰ ἐλάχιστα, οὐδόπως θίγουν τὴν ἀπὸ πάσης πλευρᾶς τελειότητα τοῦ τόμου Β'. Ὅπως καὶ ὁ τόμος Α', «ἀπὸ τεχνικῆς βιβλιογραφικῆς πλευρᾶς ὁ τόμος εἶναι ἄψογος, τηρουμένων τῶν κανόνων καὶ ἀπαιτήσεων τῆς βιβλιογραφικῆς ἐπιστήμης».

Εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἀκριβολόγον παράθεσιν εἰς διάφορα μέρη τοῦ τεύχους Β' τῶν δημοσιευμάτων μου καὶ τὴν τακτικὴν ἀποστολὴν τῆς ΕΘΒ. Κατακλείω μὲ τὴν ἐπανάληψιν τῆς εὐχῆς διὰ τὴν τακτικὴν ἀνὰ πᾶν ἔτος ἐμφάνισιν τοῦ πολυτίμου τούτου μέσου καὶ ὀργάνου διὰ τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην.

Ἰωάννου Ὁρ. Καλογήρου, *Ἡ Πνευματικότης τῆς Ὁρθοδόξου Πατερικῆς Παραδόσεως εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν Αὐτῆς Ἐπικαιρότητα*, Θεσσαλονίκη 1981, σελίδες 62.

Τὸ δημοσίευμα τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν πανηγυρικὸν λόγον (σ. 9-62), ὅστις ἐξεφωνήθη κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, 30ῆν Ἰανουαρίου 1980, εἰς τὸ Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Εἰς τὴν ἀρχὴν ὑπάρχει ἡ εἰσῆγησις τοῦ πρυτάνεως Βασιλείου Α. Πετροπούλου (σ. 7-8). Ὁ πανηγυρικὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη· τὸν κυριῶς λόγον (σ. 9-42) καὶ τὰς σημειώσεις (σ. 43-62). Ὁ πυκνογραμμὸς χαρακτήρ τῶν σημειώσεων ἀντιστοιχεῖ πρὸς διπλάσιον ἀριθμὸν σελίδων.

Τὸ ἀντικείμενον ἐρεύνης ἐξάγεται ἀπὸ τὸν τίτλον τοῦ λόγου τούτου. Συνίσταται ἀπὸ τρεῖς ἐνότητας: α') ἡ πνευματικότης, β') ἡ ὀρθόδοξος πατερικὴ παράδοσις, καὶ γ') ἡ οἰκουμενικὴ αὐτῆς (τῆς πνευματικότητος) ἐπικαιρότης, καὶ συντόμως περιγράφεται εἰς τὰς σελίδας 11, 14, 17. Αἱ τρεῖς αὗται ἐνότητες ἄλλοτε ἐκτίθενται καὶ ἀναπτύσσονται κατ' ἴδιαν, ἐνῶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἀλληλοσυνδέονται.

α') Τὰ περὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας λέγονται εἰς τὰς σελίδας 18-22, ὅπου ἐκτίθενται αἱ πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῆς θεολογίας, τῆς λατρείας, τοῦ μυστικισμοῦ, τῆς ἠθικῆς, καὶ τῆς κοινωνικῆς διδασκαλίας. Γίνεται λόγος περὶ τῶν τριῶν ἱερῶν προσώπων, πού ἔλαβον εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τὸ ἐπώνυμον «θεολόγος», τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ Συμεῶν τοῦ νέου Θεολόγου (σ. 22-23, 23-30, 32-34). Ἐξιστορεῖται συντόμως ἡ ἐξέλιξις τῆς ὀρθοδόξου πνευματικῆς παραδόσεως (σ. 30 καὶ ἀλλαχοῦ).

β') Ἡ ὀρθόδοξος πατερικὴ παράδοσις. Τὰ στοιχεῖα τῆς ὀρθοδόξου πατερικῆς παραδόσεως εἶναι διάχυτα διὰ μέσου τῶν σελίδων ὀλοκλήρου τῆς ὁμιλίας ταύτης. Χρονικῶς, τῆς πατερικῆς παραδόσεως διὰ μέσου τῶν αἰῶνων καὶ καθ' ὕλην, γενικῶς, ὀλοκλήρου τῆς πατερικῆς καὶ εἰδικώτερον τῆς τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν πατερικῆς παραδόσεως (σ. 11-12 καὶ ἀλλαχοῦ).

γ') Ἡ οἰκουμενικὴ αὐτῆς (τῆς πνευματικότητος) ἐπικαιρότης. Ἡ ὀρθόδοξος πνευματικότης, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον πατερικὴν παράδοσιν ἐρευνᾶται μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς συγχρόνου οἰκουμενικῆς κινήσεως (σ. 14-17, 23, 38-42). Ὁ συγγραφεὺς, καθηγητῆς τῆς ἱστορίας τῶν δογμάτων καὶ τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, παραθέτει εἰς τὰς σημειώσεις, ἀρ. 21, σ. 46-52, μίαν «μακροτάτην, πράγματι, παρέκβασιν», ἀναφορικῶς πρὸς τὴν κίνησιν ταύτην.

Ἐξετάζονται ὁ ὅρος, ὁ στόχος-σκοπός, αἱ ἀρχαί, ἡ μέθοδος, ἡ ἱστορία (συντόμως), ἡ κριτικὴ τῆς κινήσεως ταύτης. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἰδιαιτέραν κριτικὴν τῆς κινήσεως, θετικῆς ὕφης, ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, συναντῶνται καὶ αἱ ἀπόψεις ἄλλων συγχρόνων συγγραφέων, τῶν μητροπολίτου Περιστερίου Χρυσοστόμου, Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, Ἰωάννου Καρμίρη, μεγ. πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Τσέτση, Νικολάου Μαρτσούκα, ἀρχιμανδρίτου Σπυρίδωνος Μπιλάλη, Θεοδωρήτου μοναχοῦ, ἀρχιμανδρίτου Ἰουστίνου Πόποβιτς, Ἀναστασίου Κ. Πιερίου καὶ Χρήστου Γιανναρά.

Ὁ γράφων εὐχαριστεῖ τὸν ἀγαπητὸν καὶ διακεκριμένον συνάδελφον καθηγητὴν Ἰωάννην Ὁρ. Καλογήρου, διὰ τὰ ὅσα λέγει περὶ αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν ἀπάντησιν, τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὸ τιθέμενον ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐρώτημα (σ. 49-51).

Ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ τῶν προκαταρκτικῶν σταδίων τῆς μελλούσης πανορθοδόξου ἢ καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου, ἡ ὁποία τελικὰ ἔλαβε πανορθοδόξως τὴν ὀνομασίαν

«ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὀρθοδοξίας» [σ. 47, ἴδε καὶ Β. Θ. Σταυρίδου, Περὶ τῆς Ὀνομασίας τῆς Μελλούσης Συνόδου, Θεολογία 38 (1967) 529-532].

Ἡ παρούσα μελέτη γράφεται μὲ τὸ ἰδιαιτέρον ὄφρος καὶ τὸ ἰδιάζον γλωσσικὸν ἰδίωμα τοῦ καθηγητοῦ Ἰωάννου Ὁρ. Καλογήρου. Εἶναι ταυτοχρόνως ἔν ρητορικὸν δοκιμίων καὶ μίᾳ ἐπιστημονικῇ διατριβῇ. Ἀναγινώσκεται μὲ πολλὴν εὐχαρίστησιν.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Εὐστρατίου Τσαπαρλῆ, *Ξυλόγλυπτα τέμπλα Ἡπείρου 17ου—α' ἡμίσεος 18ου αἰῶνος. Πρόστυπα ξυλόγλυπτα*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία, Ἀθῆναι 1980.

Ἡ περὶ τὴν Χριστιανικὴν Τέχνην βιβλιογραφία ἐπλουτίσθη ἐσχάτως μὲ τὴν ἀνώτερον διδακτορικὴν διατριβὴν τοῦ κ. Εὐστρ. Τσαπαρλῆ, ἡ ὁποία ὑπεβλήθη εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μὲ εἰσηγητὴν τὸν τακτικὸν καθηγητὴν τῆς ἔδρας τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας κ. Νικόλαον Β. Δρανδάκη.

Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ βιβλίου ὁ σ. μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἠσχολήθη μὲ τὰ ξυλόγλυπτα (δηλ. τὰ εἰς χαμηλὸν ἀνάγλυφον εἰργασμένα εἰκονοστάσια) τῆς Ἡπείρου, ποῦ ἔως τώρα μᾶς ἦσαν ἄγνωστα, ὠθοῦμενος ἀπὸ τὴν ἀγάπην του πρὸς τοὺς θησαυροὺς τῆς μεταβυζαντινῆς λαϊκῆς τέχνης. Ἡ Ἡπείρος εἶναι μίᾳ περιοχῇ μὲ ἰδιαιτέρας μεγάλῃν παράδοσιν εἰς τὴν ξυλόγλυπτικὴν τέχνην, αἱ ρίζαι τῆς ὁποίας εἶναι πολὺ παλαιότεραι τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐργασία του εἶναι ἀληθῶς προῖον μόχθου καὶ ἀγάπης. Χωρὶς τὴν ἀγάπην δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερπηδηθοῦν αἱ δυσκολίαι καὶ οἱ κόποι, τοὺς ὁποίους παρουσιάζουν αἱ μελέται τοῦ εἴδους αὐτοῦ καὶ νὰ κατανηκθοῦν αἱ ἀντιξοότητες, τὰς ὁποίας ἀπαριθμεῖ ὁ συγγραφεὺς εἰς τὰ Προλεγόμενα τοῦ βιβλίου. Ἡ ἀγάπη ὁμως δὲν εἶναι ἀρκετὴ. Χρειαζόνται καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ ἐφόδια. Καὶ αὐτὰ δὲν ἔλειψαν ἀπὸ τὸν κ. Τσαπαρλῆν. Τὴν βαθεῖαν κατοχὴν τοῦ θέματος καὶ τὴν ἄψογον διαπραγματέυσιν του (τὴν ὁποίαν ἐγγυᾶται καὶ ἡ συνεπιουρία τοῦ ἐξαιρετοῦ βυζαντινολόγου καθηγητοῦ κ. Δρανδάκη, εἰς τὸ ἐρευνητικὸν ἔργον τοῦ κ. Τσαπαρλῆ καὶ ἡ ἐνώπιον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς εὐμενῆς του εἰσήγησις) θὰ προσπαθῶ νὰ δείξω εἰς τὰς ὀλίγας γραμμάς, ποῦ ἀκολουθοῦν.

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Τσαπαρλῆ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο Μέρη: τὸ Σῶμα τῆς διατριβῆς (Κείμενον) καὶ τὸ Παράρτημα ἐξ 20 ἀρκετὰ κατατοπιστικῶν σχεδιασμάτων καὶ 40 πινάκων μὲ 60 συνολικῶς εἰκόνας σχετικὰς πρὸς τὸ θέμα. Τὸ κείμενον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν Εἰσαγωγὴν, τὸ Μέρος Πρῶτον, τὸ Μέρος Δεύτερον, τὰ Συμπεράσματα, τὸ Παράρτημα, Ἀγγλικὴν περιλήψιν καὶ τὴν κατ' ἐπιλογὴν εἰδικὴν Βιβλιογραφίαν μὲ 31 τίτλους διαφόρων δημοσιευμάτων.

Εἶναι ἀξιοθαύμαστος ἡ σαφὴς διάταξις τῆς ὕλης καὶ ἡ λογικὴ διαπραγματέυσις τῶν ἐπὶ μέρους κεφαλαίων τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ἔργου, ἐνῶ ἡ πιστὴ καὶ εὐληπτος περιγραφή τῶν μελετωμένων καλλιτεχνημάτων παρέχει τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν ἀναγνώστην μιᾶς πρώτης γνωριμίας μὲ αὐτὰ. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ὁ σ. ἀναπτύσσει τὰ σχετικὰ μὲ τὰ τέμπλα προηγουμένων ἐποχῶν, ἦτοι: τὰ κρητικὰ τοῦ 15ου αἰ., τὰ πατμιακὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου, τὸ τέμπλον τοῦ Ἁγ. Νικολάου εἰς τὸ χωρίον Βελβενδὸς Κοζάνης, τὸ τέμπλον τῆς μονῆς Μορὰς, τὸ τέμπλον τοῦ παρεκκλησίου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τῶν Μετεώρων, τὸ κυριακὸν τέμπλον ποῦ εὐρίσκεται εἰς τὸ Μουσεῖον Βικτωρίας καὶ Ἀλβέρτου τοῦ Λονδίνου κ.λπ. Κατόπιν ἀφιερώνει εἰδικὸν κεφάλαιον (σελ. 41-46 τοῦ βιβλίου) εἰς τὰ ξυλόγλυπτα τέμπλα τῆς Ἡπείρου. Τὰ διασωθέντα μεταβυζαντινὰ ξυλόγλυπτα τῆς ἐπαρχίας ταύτης εἶναι ἄφθονα, πάντα ὁμως νεώτερα τοῦ 17ου αἰ. Ὁ σ. ἐπέλεξε δέκα ἐξ αὐτῶν διὰ τὴν παροῦσαν μελέτην. Πάντα ταῦτα ἦσαν ἀχρονολόγητα πλὴν ἐνός. Ὁ κ. Τ., βασισθεὶς εἰς

τὰς ὑπαρχούσας ἐκάστοτε ἐνδείξεις (χρονολογίας τῶν μεγάλων δεσποτικῶν εἰκόνων τῶν τέμπλων ἢ τῆς ἀνεγέρσεως καὶ ἱστορήσεως τῶν ναῶν κλπ., συγκρίσεις πρὸς ὅμοια, ἀσφαλῶς χρονολογημένα, τέμπλα ἄλλων περιοχῶν), ἐχρονολόγησε τὰ ὀκτώ πρῶτα εἰς τὸν 17ον αἰ. καὶ τὸ ἕνατον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου. Τὸ τελευταῖον εἶναι ἀσφαλῶς χρονολογημένον εἰς τὸ ἔτος 1739. Ἡ παρουσίασις τῶν ἔργων εἰς τὴν διατριβὴν γίνεται ἀπὸ τῶν ἀπλουστέρων πρὸς τὰ συνθετώτερα ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν πιθανὴν χρονολόγησίν των. Τὸ πρῶτον ξυλόγλυπτον (τοῦ Πατέρου) εἶναι συνθετώτερον τοῦ δευτέρου (Ἄγ. Παντελεήμονος Ἰωαννίνων), ἀλλὰ εἶναι ἐνιαῖον καὶ ὄχι συναρμοστικὸν ἐκ διαφόρων τεμαχίων. Ἐνδιαφέροντα εἶναι ὅσα γράφει ὁ σ. περὶ τοῦ τρόπου παραγγελίας καὶ ἐγκαταστάσεως τῶν τέμπλων εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Ἡπείρου (σελ. 45-46).

Εἰς τὸ Π ρ ῶ τ ο ν Μ έ ρ ο ς τοῦ βιβλίου παρουσιάζονται ἐν πρὸς ἓν, εἰς χωριστὰ κεφάλαια, τὰ δέκα πρόστυπα ξυλόγλυπτα τέμπλα τῆς Ἡπείρου τοῦ 17ου καὶ τοῦ α' ἡμισείος τοῦ 18ου αἰῶνος, δηλ. μέχρι τοῦ χρονικοῦ ὁρίου, ὅτε —κατὰ τὸν κ. Τ.— ἐγκατελείφθη εἰς τὴν Ἡπειρον ἡ παλαιότερα παραδοσιακὴ τεχνικὴ τοῦ χαμηλοῦ ἀναγλύφου καὶ υἰοθετήθη ἡ νέα ἔξερτος τεχνικὴ (μέσα τοῦ 18ου αἰ. περίπου). Τὰ δέκα ταῦτα ἔργα ἀπηρτίθυσεν ὁ σ. εἰς τὴν σελ. 43 τοῦ ἔργου. Ἡ ὕλη καὶ εἰς τὰ δέκα ἀντίστοιχα κεφάλαια ἔχει διαιρεθῆ εἰς τμήματα ὡς ἐξῆς: γενικαὶ πληροφορίες — διάρθρωσις (τοῦ τέμπλου) — διάκοσμος — λυπηρὰ — βημόθυρον — τεχνικὴ ἐκτέλεσις — συγγενῆ τέμπλα — χρονολόγησις. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ἐδῶ ὅτι μετὰ τὸν ὅρον λυπηρὰ ὁ σ. ἐννοεῖ τὸν Ἐσταυρωμένον, τὰ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ εἰκονίδια τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἰωάννου καὶ τοὺς δελφίνας ἢ δράκοντας, ποὺ ἐπιστέφουν τὸ μέσον τοῦ τέμπλου (σελ. 27, σημ. 1).

Νομίζω ὅτι ἡ τοιαύτη δομὴ τῶν κεφαλαίων τοῦ μέρους τούτου τοῦ βιβλίου εἶναι πολὺ ἐπιτυχῆς καὶ ἐπαγωγικῆ, καθ' ὅσον χωρεῖ ἀπὸ τῆς γενικῆς περιγραφῆς εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἐπὶ μέρους τμημάτων τοῦ τέμπλου καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν γενικὴν θεώρησιν τῆς τεχντροπίας του καὶ τὴν σύγκρισίν του πρὸς ἄλλα, ἀσφαλῶς πως χρονολογημένα, τέμπλα ἄλλων περιοχῶν, πρᾶγμα ποὺ ὀδηγεῖ εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἔργου.

Τὰ δέκα τέμπλα, ποὺ παρουσιάζει ὁ κ. Τ., εἶναι κατὰ τὴν γνώμην του (σελ. 90) ἀρκετὰ καὶ ἱκανὰ διὰ νὰ δώσουσι μίαν κάπως ἐπαρκῆ εἰκόνα τοῦ ἡπειρωτικοῦ προστύπου ἀναγλύφου τέμπλου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰ. Πράγματι ὁ ἀναγνώστης τῆς διατριβῆς σχηματίζει σαφῆ ἰδέαν διὰ τὸ ἡπειρωτικὸν τοῦτο ἔργον τέχνης —μάρτυρα τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τῶν προγόνων μας— χάρις εἰς τὸν τρόπον μετὰ τὸν ὁποῖον ὁ σ. πραγματεύεται τὸ ὕλικόν του.

Εἰς τὸ Δ ε ὕ τ ε ρ ο ν Μ έ ρ ο ς τῆς διατριβῆς ὁ κ. Τ. ἐπιχειρεῖ διεξοδικωτέραν ἐξέτασιν τῶν ἰδιαιτέρων γνωρισμάτων τῶν ἀνωτέρω δέκα ἡπειρωτικῶν μνημείων τέχνης καὶ ἐρευνᾷ συγχρόνως μερικὰ βασικὰ καὶ γενικώτερα προβλήματα, ποὺ συνδέονται μετὰ τὰ μεταβυζαντινὰ ξυλόγλυπτα εἰκονοστάσια καθόλου. Ἐξετάζων τὴν διάρθρωσιν τῶν προστύπων ἡπειρωτικῶν εἰκονοστασίων τῆς ἐποχῆς ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ, μελετᾷ τὰς σχέσεις των μετὰ τὸ βυζαντινὸν παρελθὸν καὶ συζητεῖ τὴν ἀποψιν τῆς ρωσικῆς ἐπιδράσεως εἰς αὐτά. Ἐν συνεχείᾳ προβαίνει εἰς τὴν κατάταξιν τῶν δέκα ἐξεταζομένων ἡπειρωτικῶν τέμπλων εἰς τρεῖς δομικοὺς τύπους (Α, Β καὶ Γ), περιγράφων τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκάστου. Ὁ Α' τύπος, μετ' ἐντόνας ἐπαρχιακῶν χαρακτῆρα, ἀπαντᾷ κατὰ τὸν 17ον αἰ. καὶ εὐρίσκεται ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἡπειρον, ἀλλὰ καὶ εἰς γειτονικὰς τῆς περιοχὰς τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Ὁ Β' τύπος, ἄγνωστος πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ., ἀπαντᾷ εἰς τὴν Ἡπειρον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος. Ὁ τύπος Γ' εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀπηχεῖ τὰς ρωσικὰς ἐπιδράσεις (πολὺ ὑψηλὸν τέμπλον) καὶ εἶναι σύγχρονος τοῦ τύπου Β'.

Εἰς ἰδιαιτέρον κεφάλαιον ἐξετάζεται ὁ διάκοσμος τῶν τέμπλων καὶ ἐρευνῶνται ὅ

δεσμῶν τοῦ πρὸς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, καθὼς καὶ αἱ δυτικο-εὐρωπαϊκαὶ ἐπιδράσεις εἰς αὐτὸν ἀπὸ τοὺς ρυθμοὺς Ἀναγεννήσεως καὶ Μπαρόκ, οὕτω δὲ ἐξάγονται τὰ σχετικὰ συμπεράσματα ὡς πρὸς τὸν διακοσμητικὸν πλοῦτον τῶν ξυλογλύπτων. Τὰ φυτικά μοτίβα καὶ αἱ παραλλαγαὶ αὐτῶν ὠδήγησαν τὸν σ. νὰ διακρίνη, τέσσαρας βασικὰς μορφὰς φυτικοῦ κοσμήματος, ἥτοι τὰς μορφάς: Α (μὲ δύο παραλλαγάς), Β, Γ (μὲ τρεῖς παραλλαγάς) καὶ Δ. Ἐπισημαίνονται ἐπίσης τὸ μοτίβον τῆς ἀ χ ι β ἄ δ α ς καὶ τέσσαρα εἶδη ζωϊκῶν μοτίβων. Ἀκολούθως συγκρίνεται ὁ ἡπειρωτικὸς διάκοσμος πρὸς τὸν διάκοσμον τέμπλων ἄλλων περιοχῶν.

Εἰς τὸ ἐπόμενον, τ ρ ῖ τ ο ν κ ε φ ἄ λ α ι ο ν τοῦ Δευτέρου Μέρους τῆς διατριβῆς, ἐξετάζονται τὰ προβλήματα τῶν «λυπηρῶν»: τὰ ἰταλικά των πρότυπα (γραπτοὶ ἰταλικοὶ σταυροὶ τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰ.), ποὺ ἦσαν πάντως ἐπηρεασμένα ἀπὸ παλαιότερα βυζαντινὰ ἔργα, περιόπτοι σταυρώσεις εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Εὐρώπης ἢ καὶ ἐλληνικῶν τόπων, ἡ ἐμφάνις τῶν δελφίνων καὶ ἡ ἀντικατάστασις των ἀπὸ δράκοντας (μὲ ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρουσαν προσπάθειαν ἐρμηνείας τοῦ τελευταίου τούτου θέματος). Ὁ κ. Τ. διακρίνει τρεῖς τύπους ἡπειρωτικῶν «λυπηρῶν» ἐπὶ τῇ βάσει χρονολογικῶν καὶ μορφολογικῶν κριτηρίων.

Τὸ τ ἔ τ α ρ τ ο ν κ ε φ ἄ λ α ι ο ν ἀφιερώνεται εἰς τὰ βημόθυρα. Ἐξετάζονται τὸ σχῆμα των, τὸ εἶδος τοῦ διακόσμου καὶ ἡ εἰκονογραφία των καὶ βάσει τῶν σχετικῶν πορισμάτων διακρίνονται πέντε βασικοὶ τύποι βημοθύρων παλαιότερων τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 17ου αἰῶνος. Τὰ βημόθυρα τῶν τέμπλων, ποὺ μελετῶνται εἰς τὴν παρούσαν διατριβὴν, συγγενεῦσιν μὲ τὸ πέμπτον τύπον τῶν προγενεστέρων των (δηλ. μὲ τὸν τύπον ποὺ φέρει μικτὴν—γλυπτὴν καὶ γραπτὴν—διακόσμησιν), ἀλλά, λόγῳ τῶν ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν των, διακρίνονται εἰς τρεῖς βασικὰς παραλλαγάς.

Εἰς τὸ π ἔ μ π τ ο ν κ ε φ ἄ λ α ι ο ν ἐξετάζεται ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ τεχνοτροπία τῶν τέμπλων: αἱ διαφοραὶ των ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ παρελθόντος, ἡ ἐξέλιξις τῆς τεχνικῆς καὶ τοῦ ὕφους τῶν ἡπειρωτικῶν εἰκονοστασιῶν κατὰ τὴν χρονικὴν περιόδον ποὺ ἀπασχολεῖ τὸν σ., ἡ προιοῦσα πορεία πρὸς τὴν φυσικότητα ὡς πρὸς τὸν διάκοσμόν των, τὸ χρῶσθαι τῶν τέμπλων καὶ ἡ βαφὴ τῶν κενῶν μεταξὺ τῶν γλυπτῶν στοιχείων (ἐπίχρυσα γλυπτὰ, ἐρυθρὰ καὶ κυανὰ βάθη).

Ἀπὸ τὰς περιγραφὰς τοῦ κ. Τ. εἶναι δυνατὸν νὰ παρακολουθῶμεν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἡπειρωτικοῦ ξυλογλύπτου εἰκονοστασίου κατὰ τὸν 17ον αἰ. καὶ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ 18ου. Τὴν ἐξέλιξιν ταύτην διαγράφει ὁ σ. εἰς τὰ Σ υ μ π ε ρ ἄ σ μ α τ α τοῦ βιβλίου του, ὅπου ἀπαριθμεῖ καὶ τὰ ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὰ ποὺ διακρίνουσιν τὸ ἡπειρωτικὸν εἰκονοστάσιον ἀπὸ τὰ ὅμοια ἔργα ἄλλων ἐλληνικῶν περιοχῶν, καθὼς καὶ τοὺς δεσμοὺς τοῦ πρὸς τὰ τέμπλα τῶν γειτονικῶν πρὸς τὴν Ἠπειρον περιοχῶν.

Αἱ προτεινόμεναι ἀπὸ τὸν κ. Τ. λύσεις ἢμπορεῖ ἴσως νὰ μὴ ἀποτελοῦν τὴν ὀριστικὴν ἀπάντησιν εἰς τὰ προβλήματα τῶν ὑψηλῶν ξυλογλύπτων τέμπλων, συνιστοῦν ὅμως τὸ πρῶτον ἀξιόλογον βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς διαφωτίσεως αὐτῶν.

Πρὸς συμπλήρωσιν, τέλος, τῆς περὶ τὰ ξυλόγλυπτα τέμπλα — ὅχι μόνον τῆς Ἠπείρου — πλουσίας βιβλιογραφίας, τὴν ὅποιαν παραθέτει ὁ συγγραφεὺς τῆς ἀνωτέρω διατριβῆς, ὁ εἰδικὸς ἐρευνητὴς θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν του καὶ πλῆθος ἄλλων ἀξιολόγων ἐργασιῶν ἐπὶ τῶν Χριστιανικῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὅσον εἰς αὐτάς γίνεται λόγος — ἀμέσως ἢ ἐμμέσως — καὶ περὶ ξυλογλύπτων τέμπλων πολλῶν ναῶν καὶ κυρίως τῶν Καθολικῶν τῶν ἱ. Μονῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρω ἐδῶ ὀλίγα μόνον ἀξιόλογα τέμπλα — χρονολογημένα ἢ μὴ — τὰ ὅποια περιγράφονται εἰς γενικὰς ἢ εἰδικὰς μελέτας (ἐκδεδομένας πρὸ τῆς ἐκτυπώσεως τῆς διατριβῆς τοῦ κ. Ε. Τσαπαρλῆ): α) Τὸ ἐξαιρετικὸν τέμπλον τοῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης εἰς τὴν Ζάκυνθον, ποὺ ἐφιλοτεχνήθη τὸ 1659 ἀπὸ τὸν Κρητικὸν ξυλογλύπτην Μανιδὸν Μαγκανάρην. (Βλέπε σχετικῶς Μ α ρ ῖ ν ο υ Ἀ β ο ῦ ρ η,

«Κρητικά Χρονικά», τόμ. 21ος, 1973, σελ. 218-222, Πίν. Ζ' — Η'). β) Τὸ θαυμάσιον τέμπλον τοῦ Καθολικοῦ τῆς ἱ. Μονῆς τοῦ Προφήτου Ἐλίου Ρουστίκων, ἔργον τοῦ Κρητικοῦ καλλιτέχνου Ἀετοῦ Κατζουράκη, με χρονολογίαν κατασκευῆς τὸ ἔτος 1844. (Βλέπε Γ ε ρ - γ ί ο υ Β. Ἀ ν τ ο υ ρ ά κ η, Αἱ Μοναὶ Μυριοκεφάλων καὶ Ρουστίκων Κρήτης μετὰ τῶν παρεκκλησίων αὐτῶν. Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν Χριστιανικῶν Μνημείων. Ἀθήναι 1977, σελ. 132-133). γ) Τὸ γνωστὸν περίφημον τέμπλον τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὸ Γαλαξειδί. (Βλέπε προχειρῶς Τ ά σ ο υ Ι. Σ κ ι α δ ᾶ, Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸ Γαλαξειδί. Ἱστορία — Τέμπλο. Ἀθήναι 1977). δ) Τὸ τέμπλον τῆς ἱ. Μονῆς τοῦ Προφήτου Ἐλίου Παρνασσίδος, ἐξαιρετικὸν καὶ τοῦτο ἔργον ξυλογλυπτικῆς. (Βλέπε σχετικῶς τὴν ἐνδιαφέρουσαν μελέτην τοῦ Ν ι κ ο λ ά ο υ Π. Ὁ λ υ μ π ί ο υ, Τὰ ξυλόγλυπτα τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Προφήτου Ἐλίου Παρνασσίδος. Τέμπλον, Θρόνος, Προσκυνητάριον. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Θεολογία», Ἀθήναι 1979).

Ἡ ἀπουσία τῶν ἀνωτέρω μελετῶν ἀπὸ τὸν κατάλογον τοῦ παραθέτει ὁ κ. Τσαπαρλῆς, δὲν μειώνει βεβαίως τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας του, ἐφ' ὅσον μάλιστα αὕτη περιορίζεται εἰς τὴν Ἠπειρον καὶ αἱ μνημονευθεῖσαι ἐδῶ μελέται περιγράφουν μνημεῖα ὄχι τῆς Ἠπείρου. Θὰ εἶναι εὐχῆς ἔργον ἐὰν ὁ κ. Ε. Τσαπαρλῆς δώσῃ μελλοντικῶς καὶ ἄλλας ἐργασίας διὰ τὰ ξυλόγλυπτα τέμπλα ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β. ΑΝΤΟΥΡΑΚΗΣ